

РОЗДІЛ 13

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/69>

ДЕРЖАВА ≠ ЦИВІЛЬНИЙ ВІДПОВІДАЧ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕЖІ ТА МОДЕЛІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

THE STATE ≠ A CIVIL DEFENDANT IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROCEDURAL BOUNDARIES AND LIABILITY MODELS

Дроздов О.М., адвокат, д.ю.н., професор,
професор кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Фомін С.Б., суддя, к.ю.н., доцент

Верховний Суд

Стаття присвячена комплексному дослідженню проблеми розмежування юрисдикцій та визначення належного суб'єкта цивільно-правової відповідальності в кримінальних провадженнях. Дослідження обумовлене виявленою Верховним Судом виключною правовою проблемою, сформульованою у справі № 754/1519/22, яка виявила концептуальну невизначеність щодо можливості участі держави як цивільного відповідача у кримінальному судочинстві.

Методологічною основою дослідження є системний аналіз касаційної практики, що демонструє чотири принципово відмінні судові підходи: від допущення солідарної відповідальності держави та обвинуваченого до категоричного заперечення участі держави у кримінальному провадженні як цивільного відповідача. Особливу увагу приділено аналізу постанови Верховного Суду від 3 грудня 2024 року, яка сформулювала «формулу відповідальності» держави через уповноважені органи, та альтернативній доктрині процесуальних меж, викладеній в окремій думці судді.

Центральною частиною дослідження є науковий аналіз п'яти фундаментальних питань, поставлених перед членами Науково-консультативної ради при Верховному Суді: процесуальної автономії обвинуваченого та цивільного відповідача; багатовимірної природи держави у правовій системі України; принципів розмежування відповідальності держави та створених нею юридичних осіб; меж державної відповідальності за кримінальні правопорушення; можливості солідарної відповідальності держави та обвинуваченого.

Дослідження базується на конституційно-правовому, цивільно-правовому та кримінальному процесуальному аналізі релевантних норм, доктринальних позицій провідних фахівців та актуальної судової практики, включаючи висновки Великої Палати Верховного Суду та матеріали ухвали Верховного Суду від 28 серпня 2025 року.

Результатами дослідження є формування цілісної міжгалузевої доктринальної концепції, яка базується на принципах процесуальної автономії, розмежування юрисдикцій, винятковості державної відповідальності та неприпустимості змішування різних правових режимів. Доведено неможливість участі держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні, обґрунтовано принцип розмежування відповідальності держави та створених нею юридичних осіб, встановлено винятковий характер державної компенсації та категорично спростовано можливість солідарної відповідальності держави та обвинуваченого.

Ключові слова: Велика Палата Верховного Суду; вікарна відповідальність; виключна правова проблема; компенсація шкоди; кримінальне провадження; правова визначеність; провадження в суді касаційної інстанції; регрес; судові провадження; судові рішення; цивільний позов.

The article offers a comprehensive examination of the jurisdictional demarcation and the identification of the proper bearer of civil liability in criminal proceedings. The inquiry is prompted by the exceptional legal issue identified by the Supreme Court of Ukraine in case No. 754/1519/22, which exposed conceptual uncertainty regarding the State's capacity to appear as a civil defendant within criminal adjudication.

Methodologically, the study relies on a systematic analysis of cassation case-law revealing four distinct judicial approaches—ranging from recognition of joint and several liability of the State and the accused to a categorical denial of the State's participation as a civil defendant. Particular attention is devoted to the ruling of 3 December 2024, which articulated a "responsibility formula" whereby the State acts through its authorised bodies, and to the countervailing, process-bound doctrine laid out in a separate judicial opinion.

The core of the paper is a scholarly analysis of five foundational questions referred by the Criminal Cassation Court to the Scientific Advisory Council at the Supreme Court: (i) the procedural autonomy of the accused and the civil defendant; (ii) the multi-dimensional legal status of the State in Ukraine's legal system; (iii) the principles separating the State's liability from that of State-created legal entities; (iv) the limits of State liability for criminal offences; and (v) the feasibility of joint and several liability between the State and the accused.

The analysis integrates constitutional, civil, and criminal-procedural perspectives, draws on leading doctrinal views, and engages with current case-law, including holdings of the Grand Chamber of the Supreme Court and the materials of the order dated 28 August 2025.

The study produces a coherent cross-sector doctrinal framework grounded in the principles of procedural autonomy, jurisdictional separation, the exceptional nature of State liability, and the inadmissibility of conflating distinct legal regimes. It demonstrates the impossibility of the State's participation as a civil defendant in criminal proceedings, substantiates the separation of the State's liability from that of State-created legal entities, establishes the exceptional character of State compensation, and conclusively rejects the possibility of joint and several liability between the State and the accused.

Key words: Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine; vicarious liability; exceptional legal issue; damages; criminal proceedings; legal certainty; cassation proceedings; right of recourse (regress); judicial proceedings; judgment; civil claim.

Вступ. Трансформаційні процеси в українському правосудді, що відбуваються на тлі євроінтеграційних прагнень та потреб забезпечення верховенства права, актуалізують фундаментальні питання розмежування юрисдикцій та визначення належних суб'єктів правовідносин у різних

видах судочинства. Особливої гостроти ці проблеми набувають у контексті кримінальних проваджень, пов'язаних із подіями Революції Гідності, де перетинаються публічно-правові механізми притягнення до кримінальної відповідальності та приватноправові інструменти відшкодування шкоди.

Ключовою характеристикою сучасного етапу розвитку вітчизняної правової доктрини є усвідомлення необхідності чіткого розмежування різних правових режимів та недопустимості їх механічного змішування. Це особливо актуально для інституту цивільного позову в кримінальному провадженні, який за своєю природою поєднує елементи кримінального процесуального та цивільно-правового регулювання, створюючи потенційні колізії у правозастосуванні.

Наукова значущість досліджуваної проблематики обумовлена не лише її практичною важливістю для судової системи, а й фундаментальним характером питань, що торкаються природи державної відповідальності, принципів організації публічної влади та механізмів захисту прав особи. Відсутність доктринальної єдності у розумінні меж участі держави у кримінальному провадженні як потенційного цивільного відповідача створює ризики порушення принципу правової визначеності та може призвести до непередбачуваності судових рішень.

Практична актуальність дослідження підтверджується масштабами проблеми: лише у справах, пов'язаних із подіями Майдану, сукупна вартість заявлених цивільних позовів сягає сотень мільйонів гривень, а кількість потерпілих обчислюється тисячами. Така статистика свідчить про те, що питання належного визначення суб'єкта відповідальності має не лише теоретичне, а й виключно практичне значення для забезпечення ефективного захисту прав потерпілих та справедливого розподілу фінансового тягаря між державою та приватними особами.

Методологічну основу дослідження становить комплексний підхід, що поєднує аналіз нормативно-правових актів, узагальнення судової практики та критичне осмислення доктринальних позицій. Особливістю методологічного підходу є синтез формально-юридичного методу з елементами порівняльно-правового та системно-структурного аналізу, що дозволяє розкрити як внутрішні суперечності чинного правового регулювання, так і шляхи їх подолання через наукове обґрунтування оптимальних правових конструкцій.

Структура дослідження відображає логіку переходу від емпіричного аналізу судової практики до теоретичного обґрунтування доктринальних висновків, забезпечуючи системне розкриття всіх аспектів досліджуваної проблематики та формування цілісної концепції правового регулювання відносин цивільної відповідальності у кримінальному процесі.

Постановка проблеми. Сучасна правозастосовна практика у сфері кримінального судочинства характеризується концептуальною невизначеністю щодо меж участі держави у відносинах відшкодування шкоди, що породжує фундаментальні колізії між різними правовими режимами. Ця проблема особливо гостро проявилася у кримінальних провадженнях, пов'язаних із подіями Революції Гідності, де масштаби заявлених цивільних позовів (сотні мільйонів гривень) та кількість потерпілих (понад 2400 осіб за даними Офісу Генерального прокурора) актуалізували питання належного визначення суб'єкта відповідальності.

Нормативною основою колізії є розбіжність між кримінальним процесуальним та цивільно-процесуальним регулюванням кола потенційних відповідачів. КПК України у статтях 62 та 128 вичерпно визначає «цивільного відповідача» як фізичну або юридичну особу, яка за законом несе відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного чи обвинуваченого. Держава як окремий суб'єкт у цих нормах не згадується, що кардинально відрізняється від частини 2 статті 48 ЦПК України, де держава прямо віднесена до потенційних сторін судового процесу. Така нормативна асиметрія створила правовий вакуум, який судовою практикою намагалася заповнити через механічне перенесення приватноправових моделей відшкодування у публічно-правову сферу кримінального судочинства.

Спроби інтеграції цивільно-правових механізмів відповідальності держави (ст. 1173, 1174, 1176, 1207 ЦК України) у кримінальне провадження породили різноманітні і часто суперечливі правозастосовні практики. Сформувалися три основні моделі: пред'явлення цивільних позовів безпосередньо до міністерств та відомств як представників держави; конструювання солідарного стягнення з обвинуваченого та «органу державної влади»; повне виключення державних структур з числа можливих цивільних відповідачів у кримінальному провадженні. Така плюралістичність підходів не лише підриває принцип правової визначеності, а й створює ризики нерівного захисту прав потерпілих залежно від випадкових факторів складу суду чи регіональної практики.

Кульмінацією розвитку цієї правової колізії стала ухвала Касаційного кримінального суду (ККС) від 28.08.2025 р., яка кваліфікувала досліджувану проблему як виключну правову проблему, що потребує вирішення Великою Палатою Верховного Суду (ВП ВС). Суд зрештою сформулював три фундаментальні питання, які становлять ядро правової невизначеності: можливість участі держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні за ст. 1174 ЦК України; співвідношення принципів державної відповідальності з частиною 2 ст. 176 ЦК щодо юридичних осіб, створених державою; допустимість солідарної відповідальності держави та обвинуваченого у кримінальному процесі [1].

Актуальність і системність означеної проблеми інституційно підтверджені ухвалою Великої Палати Верховного Суду від 24.09.2025 р., якою провадження прийнято до розгляду як таке, що містить виключну правову проблему, та призначено касаційний розгляд на 26.11.2025 року [2]. Тим самим найвища судова інстанція засвідчила нагальну потребу у виробленні єдиного підходу до: (i) участі держави у кримінальному провадженні, (ii) розмежування її відповідальності з відповідальністю створених нею юридичних осіб та (iii) вирішення питання солідарності з обвинуваченим.

Отже, порушена проблематика виходить за рамки суто процесуальних питань і стосується засадничих принципів організації публічної влади, меж публічно-правової відповідальності та стандартів захисту прав людини. Відсутність доктринально узгодженої моделі загрожує стабільності правової системи та єдності судової практики, що суперечить вимогам верховенства права й правової визначеності. Саме тому необхідне комплексне міжгалузеве дослідження з оперттям на конституційно-правовий, цивільно-правовий та кримінальний процесуальний аналіз, яке й пропонує ця стаття.

Стан дослідження. Судова практика у справах, пов'язаних із подіями Революції Гідності, демонструє неоднорідність підходів до визначення суб'єкта цивільно-правової відповідальності. Касаційні суди сформували кілька конкуруючих моделей: від безпосереднього покладення відповідальності на роботодавця відповідно до ст. 1172 ЦК України до застосування спеціального делікту держави за ст. 1174 ЦК України, включаючи спроби конструювання солідарної відповідальності з державним органом. Ця плюралістичність судових підходів обумовила потребу в їх систематизації та уніфікації.

Узагальнення та систематизацію зазначених підходів здійснено в ухвалі ККС від 28.08.2025 р. Документ аналізує попередні судові рішення (від 15.02.2023 р., 14.11.2024 р. та 3.12.2024 року) та підкреслює пріоритет висновків ВП ВС. На особливу увагу заслугує виділення «кількісного критерію», обумовленого масштабами позовних вимог у справах Майдану, що стало підставою для передачі справи до ВП ВС відповідно до ч. 5 ст. 434¹ КПК України [1]. Така судовою рефлексія над власною практикою відображає більш глибоку доктринальну проблему, що знайшла відображення в науковому дискурсі.

Науково-консультативна рада при Верховному Суді представила низку ґрунтовних експертних висновків, які віддзеркалюють існуючу доктринальну поляризацію. Доволі системним виглядає висновок О. Дроздова, який пропонує цілісну модель розмежування юрисдикцій і відповідальності: відмежування статусів обвинуваченого та цивільного відповідача; виключення держави з кола можливих цивільних відповідачів у кримінальному провадженні; недопустимість покладення державних зобов'язань на створені нею юридичні особи; виключний і субсидіарний характер державної компенсації; застосування послідовної моделі «компенсація державою – регрес до винного» замість солідарної відповідальності [3]. Ці теоретичні розробки потребують співставлення з напрацюваннями академічної спільноти.

Вітчизняна доктрина кримінального процесу традиційно розглядає інститут цивільного позову як одну з центральних проблем науки. Комплексні дослідження здійснено С. Абламським, Ю. Аленіним, С. Альпертом, В. Бояровим, І. Воробйовим, І. Глов'юк, І. Євхутіч, Л. Коваленко, А. Коваленко, Н. Кравченко, С. Куліцькою, О. Кучинською, О. Малою, В. Нором, Д. Письменним, О. Рибалкою, Г. Римарчук, І. Серкевич, С. Сорокою, А. Стебелевим, І. Татариним, О. Хабло, Ю. Циганюк, О. Яновською та ін.

У наукових працях підкреслюється процесуальна самостійність «цивільного відповідача» як учасника кримінального провадження та неприпустимість механічного перенесення приватноправових конструкцій у кримінальне провадження без виразної законодавчої підстави. Так, у статті С. Абламського системно показано, що кримінальне процесуальне законодавство лише частково відсилає до цивільно-процесуальних норм під час розгляду цивільного позову, а коло представників цивільного позивача та відповідача є суттєво вужчим порівняно з цивільним процесом. Запропоноване коригування спрямовано на забезпечення реальної змагальності та балансу прав сторін [4].

Поглиблений аналіз статусу і функцій цивільного відповідача здійснили С. Сорока та Г. Римарчук, які концептуалізували його як самостійного учасника кримінального процесу. Автори переконливо обґрунтували, що процесуальні права та обов'язки цивільного відповідача повинні бути безпосередньо визначені КПК України, а підстава його участі пов'язується з поданням цивільного позову і встановленням особи, яка в силу закону несе відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного чи обвинуваченого. Принципового значення набуває висновок про те, що цивільним відповідачем не завжди є сам обвинувачений: відповідальність може покладатися на інших суб'єктів у випадках вікарної (похідної) відповідальності [5]. Ця теза безпосередньо корелює з сучасною дискусією про застосування ст. 1172 і 1174 ЦК України та потребує компаративістського осмислення.

Порівняльно-правовий підхід до дослідження цивільного позову представили І. Євхутіч та І. Серкевич, які обґрунтували концепцію оптимального поєднання приватноправових і кримінально-процесуальних механізмів. Автори доводять доцільність такого поєднання для оперативного відшкодування шкоди потерпілим, водночас застерігаючи щодо меж застосування цивільно-процесуальних інструментів у кримінальному судочинстві [6]. Ця позиція резонує з концепцією субсидіарності ч. 5 ст. 128 КПК України та недопустимості механічного перенесення норм ЦК України поза межами спеціальних правил КПК України. Такий міжгалузевий підхід потребував спеціалізованого дослідження доказової діяльності.

У дотичній площині Л. Коваленко розглядає окремі аспекти правового статусу цивільного позивача та цивільного відповідача як суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях [7].

Фундамент досліджень інституту цивільного позову в КПК сформовано також на дисертаційному рівні. Класичним у сфері порівняльно-правового дослідження цивільного позову вважається робота Ю. Циганюк, яка створила методологічний фундамент для подальших наукових пошуків. Авторка здійснила системне зіставлення моделей участі потерпілого, цивільного позивача й цивільного відповідача в кримінальному провадженні України та країн континентальної правової сім'ї, обґрунтувала потребу гармонізації відповідних інститутів та визначила межі можливих запозичень із зарубіжного досвіду [8]. Ці методологічні засади були розвинуті в наступних дослідженнях змістовних характеристик цивільного позову.

Системний аналіз цивільного позову в кримінальному процесі здійснив І. Татарин, зосередивши увагу на двох ключових аспектах: визначенні змісту позову та суб'єктному складі учасників. Окремо автор конкретизував процесуальний статус цивільного відповідача, що опосередковано підтримує концепцію розмежування процесуальних статусів відповідних учасників кримінального провадження та юрисдикцій [9]. Ці теоретичні напрацювання потребували практичного втілення в дослідженнях компенсаційних механізмів.

Актуальні питання правового регулювання відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному процесі стали предметом дисертаційного дослідження А. Стебелева. Автор зосередився на удосконаленні процесуального статусу цивільного відповідача з урахуванням сучасних потреб правозастосування [10]. Водночас залишалася потреба в порівняльно-правовому аналізі різних національних моделей.

Порівняльно-правовий вимір проблематики розкрила Н. Кравченко, яка проаналізувала відмінності моделей участі цивільного відповідача в континентальних правових системах. Авторка наголосила на необхідності чіткого нормативного визначення прав та обов'язків цивільного відповідача в КПК України, що корелює з загальними тенденціями вітчизняної доктрини [11]. Ці дослідження потребували доповнення спеціальними аспектами прокурорської діяльності.

Особливий науковий інтерес становить дослідження А. Коваленко повноважень прокурора щодо пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні [12]. Ця робота має принципове значення для розуміння ролі держави як сторони обвинувачення, а не цивільного відповідача, що безпосередньо впливає на вирішення досліджуваної проблеми розмежування юрисдикцій. Паралельно розвивалися дослідження спеціальних видів державної відповідальності.

Актуальним доповненням до загальної картини є дослідження С. Куліцької, присвячене зобов'язанням із відшкодування шкоди, заподіяної судом. Авторка детально розглядала застосування ст. 1176 ЦК України та її співвідношення із загально-деліктними конструкціями, що має безпосереднє значення для розуміння системи державної відповідальності [13].

Узагальнення цих різноспрямованих досліджень дозволяє виокремити ключові доктринальні позиції.

Отже аналіз представлених досліджень свідчить про формування стійкого наукового консенсусу з трьох фундаментальних положень. По-перше, визнається самостійність цивільного відповідача як учасника кримінального провадження з особливим процесуальним статусом. По-друге, утверджується цивільно-правова природа державної відповідальності за статтями 1173, 1174, 1176 ЦК України із віднесенням розгляду таких вимог до цивільної або господарської юрисдикції. По-третє, обґрунтовується субсидіарний характер відсилань КПК України до ЦПК України під час розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні.

Саме ці доктринальні лінії формують теоретичне підґрунтя для формулювання та розв'язання виключ-

ної правової проблеми, актуалізованої ухвалою ККС від 28.08.2025 р. у справі № 754/1519/22, та визначають концептуальні межі подальшого наукового і правозастосовного пошуку.

Виклад основного матеріалу.

I. Генеза судової проблеми: ухвала Касаційного кримінального суду від 13.03.2025 року. Правову проблему розмежування юрисдикцій та визначення належного суб'єкта відповідальності в кримінальних провадженнях актуалізовано ухвалою Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати ККС від 13.03. 2025 р. у справі № 754/1519/22 [14].

Предметом касаційного оскарження стало рішення судів попередніх інстанцій у справі колишнього заступника командира полку міліції особливого призначення «Беркут» – начальника штабу при Головному управлінні МВС України в Автономній Республіці Крим, якого визнано винуватим у вчиненні злочинів за ч. 4 ст. 41, ч. 2 ст. 365, ст. 340 та ч. 1 ст. 111 КК України. Юридична складність справи полягала не стільки в кримінально-правовій кваліфікації діяння та призначеному покаранні (засудження до 15 років позбавлення волі), скільки у вирішенні цивільного позову шляхом стягнення 200 000 гривень моральної шкоди солідарно з обвинуваченого та Міністерства внутрішніх справ України.

Касаційна скарга представника МВС України базувалася на фундаментальному запереченні проти можливості участі відомства як цивільного відповідача в кримінальному провадженні. Правова аргументація МВС ґрунтувалася на положеннях ст. 1174 ЦК України, згідно з якою відповідальність за шкоду, завдану працівниками державних органів, має нести держава в особі Державної казначейської служби, а не окремий орган виконавчої влади. МВС наполягало, що суди попередніх інстанцій фактично поклали на орган виконавчої влади обов'язки, які не мають прямого нормативного закріплення в системі кримінального процесуального права. Цій позиції протистояли потерпілий і прокурор, які обстоювали правомірність солідарного стягнення, посилаючись на те, що злочинні дії вчинено саме посадовою особою МВС.

Касаційний аналіз, здійснений колегією суддів, виявив критичну неоднорідність судової практики різних палат Верховного Суду щодо досліджуваного питання. Частина судових рішень визнавала можливим солідарне стягнення з обвинуваченого та органу державної влади, тоді як альтернативна лінія практики наполягала на виключній відповідальності держави як такої, а не окремого міністерства чи відомства. Показовою ілюстрацією другого підходу слугує постанова колегії суддів Першої судової палати ККС від 3.12.2024 р., де суд акцентував на пріоритеті державної відповідальності незалежно від організаційних реформувач чи ліквідації конкретних органів публічної адміністрації [15]. Така дивергенція судових підходів створила передумови для формування виключної правової проблеми, яка потребувала системного вирішення на найвищому рівні судової ієрархії.

У результаті ґрунтовного правового аналізу ККС дійшов принципового висновку про неузгодженість залучення органів державної влади як цивільних відповідачів у кримінальному провадженні з нормативною логікою КПК України. Суд констатував, що відшкодування шкоди, завданої посадовими особами державних органів, належить до предмета цивільного судочинства з покладенням відповідального обов'язку безпосередньо на державу як суб'єкта публічно-правової відповідальності. Водночас, визнавши наявність концептуальних розбіжностей у правових позиціях, ККС відмовив у передачі справи до ВП ВС, натомість ухваливши направити провадження на розгляд Об'єднаної палати ККС з метою формування єдиного правозастосовного підходу [14].

Ця процесуальна стратегія мала на меті забезпечити доктринальне узгодження власних висновків із попе-

редніми судовими рішеннями, зокрема постановою від 3.12.2024 р., яка сформулювала альтернативну концептуальну модель державної відповідальності.

II. «Формула відповідальності» у постанові від 03.12.2024 р. та її процесуальні наслідки. Теоретичне підґрунтя для розуміння механізмів державної відповідальності у кримінально-процесуальному контексті закладено постановою колегії суддів Першої судової палати ККС від 3.12.2024 р. у справі № 761/18548/18. Справа стосувалася цивільного позову в кримінальному провадженні, де потерпілий оскаржив рішення апеляційного суду щодо зменшення розміру моральної шкоди та визнання МВС України і Головного управління Національної поліції неналежними цивільними відповідачами. Центральним предметом судового дослідження стало питання про можливість та процесуальні форми реалізації державної відповідальності за дії правоохоронних органів у межах кримінального судочинства.

Стандарти відшкодування моральної шкоди: від фізичного болю до комплексного підходу. Апеляційний суд обґрунтував зменшення розміру відшкодування тим, що потерпілому не було завдано «нестерпного фізичного болю», внаслідок чого визначена судом першої інстанції сума моральної шкоди визнавалася завищеною. Верховний Суд сформулював принципово відмінний підхід до розуміння змісту моральної шкоди, підкресливши, що вона охоплює не лише фізичний біль, а й моральні страждання та немайнові втрати (посилання на постанову від 29.06.2022 р. у справі № 477/874/19). Суд встановив, що потерпілий зазнав насильства з боку правоохоронців, був безпідставно звинувачений і затриманий, що призвело до відчуття безпорадності та несправедливості. Особливого значення набуло звернення до практики Європейського суду з прав людини (справа Shmorgunov and Others v. Ukraine від 21.01.2021 р.), де за аналогічних обставин стягувалася компенсація у розмірі 15 000–30 000 євро, що дозволило Верховному Суду визнати вимогу потерпілого про 400 000 гривень обґрунтованою та не надмірною.

Концепція належного відповідача: держава через свої органи. Апеляційний суд виходив з того, що Головне управління Національної поліції не є правонаступником ліквідованого Головного управління МВС, а відповідачем має бути держава в особі Державної казначейської служби України, а не МВС чи ГУНП. Верховний Суд сформулював альтернативну правову позицію, яка базується на розумінні держави як єдиного суб'єкта відповідальності, що діє через систему своїх органів. Суд констатував, що ліквідація органу не припиняє державних функцій, оскільки відповідні обов'язки переходять до іншого органу в порядку правонаступництва (посилання на постанову від 8.12.2021 р. у справі № 9901/348/19 та рішення ЄСПЛ у справі Chuukina v. Ukraine, 2011 рік). Ключовою стала теза про специфіку державної відповідальності: хоча боржником є держава, вона реалізує свої зобов'язання через органи, уповноважені представляти її в конкретних правовідносинах відповідно до ст. 1174 ЦК України.

Верховний Суд обґрунтував, що позивач має право вказати відповідачем орган, дії якого безпосередньо порушили його права, що не змінює суті відповідальності, оскільки фактичним відповідачем залишається держава. Державна казначейська служба України визначається не як самостійний відповідач, а як технічний механізм виконання державних зобов'язань. Таким чином, Верховний Суд визнав необґрунтованим висновок апеляційного суду про неналежність МВС і ГУНП як відповідачів, сформулювавши загальне правило: у справах про шкоду, завдану державними органами, відповідачем є держава, як правило, в особі відповідного органу, який вказується позивачем. Ця концептуальна модель створила прецедентну основу для подальшого розвитку судової доктрини у сфері державної деліктної відповідальності.

Процесуальні механізми та нормативне обґрунтування. Процесуальну основу рішення становила ч. 5 ст. 128 КПК України, яка передбачає розгляд цивільного позову в кримінальному провадженні за правилами КПК з субсидіарним застосуванням норм ЦПК України за відсутності спеціального регулювання. Верховний Суд скористався повноваженням, передбаченим п. 4 ч. 1 ст. 409 ЦПК, скасувавши постанову апеляційної інстанції та залишивши в силі рішення першої інстанції в частині цивільного позову. Це рішення продемонструвало практичну реалізацію принципу субсидіарного застосування цивільно-процесуальних норм у кримінальному судочинстві за умови їх сумісності із засадами кримінального процесу.

Багатомірне значення судового прецеденту. Постанова від 3.12.2024 р. набула комплексного правового значення, що охоплює матеріально-правовий, процесуальний та правозахисний аспекти. З матеріально-правової перспективи рішення закріпило принцип, згідно з яким держава є єдиним належним боржником за шкоду, завдану її органами, навіть якщо відповідачем формально вказано конкретний орган виконавчої влади. Процесуальний аспект полягає у визнанні допустимості заявлення цивільного позову до держави в особі органу, який порушив права особи, в межах кримінального провадження. З правозахисної перспективи рішення узгоджується з практикою ЄСПЛ, унеможливаючи ситуації, коли потерпілі залишаються без ефективної компенсації через адміністративні реорганізації державних структур.

Судова формула, вироблена Верховним Судом 3.12.2024 р., може бути резюмована таким чином: належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої органами державної влади, є держава як учасник цивільних відносин; зазначення позивачем конкретного органу, дії якого безпосередньо завдали шкоди, не змінює суті відповідальності, оскільки боржником залишається держава, що діє через свої уповноважені органи [15].

Водночас подальша еволюція судової практики, зокрема ухвала ОП ККС ВС від 23.05.2025 р., засвідчила необхідність додаткового з'ясування питання про пріоритетність правових висновків у випадках колізії рішень різних судових палат, що створило передумови для звернення до наукової доктрини та формування комплексного теоретичного обґрунтування проблеми.

III. Ієрархія висновків та межі юрисдикції: ухвала ОП ККС від 23.05.2025 р. Проблема пріоритетності правових висновків різних судових палат у випадку їх концептуальної суперечності вирішено ухвалою ОП ККС від 23.05.2025 р. у справі № 754/1519/22 [16]. Об'єднана палата керувалася усталеною судовою практикою, сформованою на підставі постанови Другої судової палати ККС від 13.02.2019 р. (справа № 130/1001/17), яка встановила процесуальні механізми забезпечення єдності судової практики через спеціальну процедуру відступу від правових висновків, викладених у попередніх рішеннях Верховного Суду. Згідно з цією ієрархічною моделлю, висновки ВП ВС мають перевагу над висновками об'єднаної палати, судової палати чи колегії суддів [17].

Доктринальні засади державної відповідальності у практиці ВП ВС. Пріоритетним для вирішення справи стала постанова ВП ВС від 22.01.2025 р. (справа № 335/6977/22), яка систематизувала особливості відповідальності за ст. 1173, 1174 ЦК України [18]. Так в своїй ухвалі від 23.05.2025 року Об'єднана палата ККС ВС зазначила дослівно наступне: «У постанові ВП ВС від 22.01.2025 р. (справа № 335/6977/22) зазначено, що ст. 1173, 1174 ЦК України передбачають певні особливості відповідальності за шкоду, завдану органами державної влади чи місцевого самоврядування та їх посадовими особами, відмінні від загальних підстав деліктної відповідальності.

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні нею своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цієї особи (ч. 1 статті 1174 ЦК України)» [16].

Разом з тим повний зміст правового висновку Великої Палати має істотно ширший обсяг і містить визначальні акценти, яких ОП ККС ВС не відобразила. Велика Палата прямо наголосила, що для покладення відповідальності на державу необхідно довести три кумулятивні умови: (1) протиправність (неправомірність) рішення/дії/бездіяльності органу або його посадової особи; (2) наявність шкоди; (3) причинний зв'язок між протиправністю та шкодою. Вина посадової особи не є обов'язковою, але протиправність – є. Окремо Велика Палата підкреслила, що сам по собі факт закриття адміністративної справи на реабілітуючій підставі (відсутність події або складу) не дорівнює встановленню протиправності дій посадовців, якщо одночасно не зафіксовано очевидної невідповідності процесуальних документів вимогам закону або інших ознак свавільності; отже, суд має дослідити законність дій, а не виводити її автоматично з результату адміністративного провадження.

Саме це процесуальне «доповнення» ВП ВС – про обов'язок суду встановити протиправність як факт, а не припускати її *ex post* – і є вузловим. Воно унеможливило спрощений або декларативний перехід від матеріальної моделі відповідальності держави (1173, 1174 ЦК) до конкретного висновку про її настання без повного доказового аналізу. Натомість ОП ККС ВС, пославшись на постанову від 22.01.2025, відтворила лише загальну тезу про «безвинновий» характер відповідальності держави, не акцентувавши на необхідності встановлення складу спеціального делікту (протиправність – шкода – причинний зв'язок) та межах переносимості цього висновку у кримінальне судочинство.

Додаткового виміру зазначеній дискусії надає спільна окрема думка суддів до постанови ВП ВС від 22.01.2025 [19]. У ній автори пропонують іншу, «реабілітаційну» презумпцію: закриття адміністративної справи за відсутністю події/складу саме по собі свідчить про незаконність ініціювання і ведення провадження та, як наслідок, про наявність підстав для компенсації за ст. 1174 ЦК. Такий підхід підвищує захисний потенціал для особи, але відрізняється від позиції більшості ВП ВС, яка вимагає окремого встановлення протиправності дій (зокрема очевидної невідповідності процесуальних документів вимогам закону чи ознак свавільності). Отже, окрема думка – доктринально вагомий, однак не обов'язковий для правозастосування орієнтир і не може підміняти собою *ratio decidendi* постанови.

З огляду на ієрархію висновків (ВП ВС > ОП ККС ВС > палата > колегія) та імператив системного тлумачення, коректне використання постанови ВП ВС від 22.01.2025, на нашу думку, передбачає дві методологічні вимоги.

Матеріально-правова: суди мають виходити з того, що відповідальність держави за ст. 1174 ЦК є безвинною лише щодо вини посадовця, але не щодо протиправності. Відсутність вини не звільняє позивача в межах цивільного судочинства від доведення незаконності рішення/дії/бездіяльності та причинного зв'язку зі шкодою.

Процесуально-правова: і протиправність не презюмується на підставі одного лише «позитивного» для особи результату суміжного провадження; її слід установити судом у цивільній юрисдикції на підставі належних та допустимих доказів. Тим більше неприпустимий механічний перенос цієї моделі у кримінальне

судочинство всупереч конструкціям КПК (ст. 62, 128, 348, 393 КПК) та субсидіарному характеру відсилання до ЦПК (ч. 5 ст. 128 КПК).

У світлі наведеного, використання ОП ККС ВС посилення на постанову ВП ВС від 22.01.2025 як підстави для «вирішення» проблеми участі держави у кримінальному процесі у ролі цивільного відповідача видається частково коректним лише на рівні загальної матеріально-правової формули (хто є боржником у делікті публічної влади), але некоректним у площині процесуального перенесення цієї формули до кримінального провадження. Власне, ВП ВС формулювала висновки для цивільного судочинства і водночас наділила їх запобіжниками проти надмірної автоматизації; ігнорування цих запобіжників веде до спотворення *ratio decidendi*.

Практичний висновок для правозастосування може бути сформульований так: по-перше, у спорах за ст. 1174 ЦК належним відповідачем є держава (її інший публічний суб'єкт), яка діє через уповноважений орган; по-друге, для покладення відповідальності обов'язково довести протиправність, шкоду і причинний зв'язок (без необхідності доведення вини посадовця); по-третє, ці підходи самі по собі не вирішують питання процесуальної участі держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні, де суб'єктний склад і процесуальні ролі визначені безпосередньо КПК і не підлягають розширеному тлумаченню через аналогію цивільного процесу.

Таким чином, порівняння показує: ОП ККС ВС коректно зафіксувала «ядро» матеріально-правового висновку ВП ВС, однак опустила його критично важливі умови та процесуальні межі, що призвело до розходження між цитатою і фактичним змістом правового висновку. Спільна окрема думка трьох суддів, хоч і посилює аргументацію на користь потерпілих, не змінює обов'язкової для судів більшості й не може бути використана як заміник її *ratio decidendi* – а тим більше як підстава для «автоматичного» перенесення цивільно-правових конструктів у кримінальний процес.

Принципового значення набув висновок про те, що у судовому процесі держава бере участь як сторона через відповідний орган, наділений повноваженнями у спірних правовідносинах.

ВП ВС сформулювала усталений підхід, за яким для покладення відповідальності на державу має бути встановлено, як вже зазначалося, три кумулятивні умови: неправомірність (протиправність) дії посадових або службових осіб державного органу; наявність шкоди; причинно-наслідковий зв'язок між неправомірними діями і заподіяною шкодою. У постанові від 27.11.2019 р. (справа № 242/4741/16-ц) ВП ВС уточнила, що належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди є держава як учасник цивільних відносин, як правило, в особі органу, якого позивач зазначає порушником своїх прав. Залучення чи незалучення Державної казначейської служби України не впливає на правильність визначення належного відповідача, оскільки відповідачем є держава, а не казначейська служба як технічний виконавець [20].

Принцип представництва держави через уповноважені органи. У цивільному судочинстві держава бере участь у справі як сторона через відповідний орган, наділений повноваженнями у спірних правовідносинах та правом представляти державу в суді. Зазвичай таким органом є той, чиїми діями завдано шкоду, або його правонаступник (постанови ВП ВС від 20.11.2018 р. у справі № 5023/10655/11, від 21.08.2019 р. у справі № 761/35803/16-ц, від 18.12.2019 р. у справі № 688/2479/16-ц). Таким чином, питання, винесені колегією суддів на розгляд Об'єднаної палати, були вирішені у постановках ВП ВС, які мають пріоритет та формують єдину судову практику.

Об'єднана палата констатувала, що право відступу від висновків ВП ВС належить виключно їй самій відповідно

до ч. 4 ст. 434¹ КПК України. Враховуючи це, кримінальне провадження повернуто на розгляд колегії суддів Третьої судової палати для прийняття рішення по суті відповідно до висновків ВП ВС [16].

ОП ККС фактично здійснила розмежування юрисдикцій: у цивільному судочинстві відповідачем є держава через уповноважені органи; у кримінальному провадженні необхідно визначити межі застосування аналогічного підходу.

Саме тут у науково-практичний дискурс увійшла окрема думка судді, яка поставила під сумнів можливість поширення наведеного цивільно-правового механізму на кримінальний процес.

IV. Окрема думка судді: процесуальні межі залучення держави. Концептуальну альтернативу домінуючому підходу сформульовано в окремій думці судді Верховного Суду у справі № 754/1519/22, який не погодився з висновком Об'єднаної палати про відсутність підстав для розгляду кримінального провадження та необхідність його повернення колегії суддів Третьої палати [21]. Суть правового заперечення полягає у тому, що Об'єднана палата, посилаючись на практику ВП ВС у цивільних справах, передчасно дійшла висновку про наявність єдності у правозастосуванні щодо можливості залучення держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні. Суддя вважає таку позицію формальною, оскільки колегія суддів Третьої палати не ставила під сумнів висновки ВП ВС у цивільних справах, а лише висловила незгоду з підходом інших колегій до тлумачення ст. 62 та 128 КПК України.

Нормативні обмеження кола цивільних відповідачів. Фундаментальний аргумент окремої думки базується на текстуальному аналізі ч. 1 ст. 62 КПК України, яка вичерпно передбачає можливість залучення цивільним відповідачем лише фізичної або юридичної особи, що за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діями підозрюваного чи обвинуваченого. Держава як потенційний суб'єкт відповідальності у цьому нормативному переліку не згадується. На відміну від цивільного процесуального законодавства, яке прямо дозволяє визначати відповідачем державу в особі відповідного органу, кримінальний процесуальний закон не містить подібного припису. Враховуючи імперативний характер кримінального процесуального регулювання, залучення держави у ролі цивільного відповідача в межах кримінального провадження є юридично неможливим.

Розмежування предметів кримінального та цивільного судочинства. Відсутність можливості покладання відповідальності на державу у кримінальному провадженні не позбавляє потерпілого права звернутися до судів цивільної чи господарської юрисдикції. Ключовою є позиція ВП ВС, викладена у постанові від 12.03.2019 р. у справі № 920/715/17, де наголошено, що питання деліктних зобов'язань держави не регулюються нормами КПК і підлягають розгляду у цивільному чи господарському процесі. ВП ВС виходила з того, що суд цивільної юрисдикції має повноваження самостійно досліджувати наявність складу цивільного правопорушення та вирішувати питання про відшкодування шкоди на підставі ст. 1174 ЦК України незалежно від наявності чи відсутності вироку в кримінальному провадженні. Таким чином, у кримінальному провадженні може вирішуватися лише питання про стягнення шкоди безпосередньо з обвинуваченого або іншої фізичної чи юридичної особи, тоді як вимоги до держави підлягають розгляду винятково у порядку цивільного судочинства.

Системний аналіз ст. 128 КПК України. Згідно з ч. 1 ст. 128 КПК України, потерпілий має право пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка несе цивільну від-

повідальність. Водночас обвинувачений не набуває статусу цивільного відповідача, оскільки це призвело б до покладення на нього додаткових обов'язків, не передбачених ст. 42 КПК. Процесуальна конструкція ст. 128 КПК не передбачає залучення держави як відповідача, що підтверджує неможливість інтеграції цивільно-правових вимог до держави у межах кримінального процесу. У контексті ст. 1174 ЦК України держава не є фізичною чи юридичною особою у вузькому процесуальному розумінні, а виступає особливим суб'єктом публічного права.

Концептуальні висновки альтернативного підходу. У підсумку окрема думка пропонує чітке розмежування процесуальних можливостей: у кримінальному процесі за спричинену шкоду відповідає лише обвинувачений або особа, прямо визначена КПК; у цивільному процесі належним відповідачем у деликтних спорах є держава, що діє через уповноважені органи; поєднання цих механізмів є процесуально неприпустимим. Позиція судді спрямована на забезпечення принципу процесуальної визначеності та усунення ризику змішування юрисдикцій. Вона обмежує процесуальні можливості потерпілих у кримінальному провадженні, проте гарантує передбачуваність і чіткість меж кримінального процесу. Цей альтернативний підхід створює доктринальну протизагони позиціям інших судових палат і підкреслює потребу уніфікації практики на рівні ВП ВС.

V. Проблематизація виключної правової проблеми: від судової практики до наукового дослідження. Концептуальна невизначеність, що виникла внаслідок аналізу чотирьох різних судових підходів, засвідчила необхідність наукового обґрунтування проблеми державної відповідальності у кримінальному провадженні.

Після того як ухвалою ОП ККС від 23.05.2025 р. справу було повернуто на розгляд Третньої судової палати ККС для прийняття рішення по суті відповідно до висновків ВП ВС, колегія суддів звернулася до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді з метою отримання фахового висновку щодо ключових аспектів досліджуваної проблематики. Таке звернення до наукової доктрини стало логічним наслідком усвідомлення складності та багатоаспектності правових питань, що потребують системного теоретичного осмислення.

Дивергенція судових підходів як передумова наукового дослідження. Аналіз судової практики виявив чотири принципово відмінні підходи до розуміння меж державної відповідальності у кримінальному процесі, кожен з яких має власне доктринальне обґрунтування. Постанова від 3.12.2024 р. віддає перевагу практичному захисту потерпілих через розширене тлумачення процесуальних можливостей кримінального судочинства, допускаючи участь державних органів як цивільних відповідачів. Ухвала від 13.03.2025 р. формулює протилежну позицію, наголошуючи на процесуальних межах, визначених КПК України, та неможливості залучення держави до участі у кримінальному провадженні як цивільного відповідача. Об'єднана палата від 23.05.2025 р. намагалася вирішити колізію через застосування принципу ієрархії судових рішень, надаючи пріоритет висновкам ВП ВС у цивільних справах, проте питання специфіки кримінального процесу залишилося концептуально нерозв'язаним.

Окрема думка судді у справі № 754/1519/22 запропонувала альтернативну доктрину чіткого розмежування юрисдикцій, заперечуючи можливість механічного перенесення цивільно-правових конструкцій у кримінальне судочинство. Така плюралістичність судових підходів створила ситуацію правової невизначеності, яка потребувала наукового вирішення для формування єдиної доктринальної основи подальшого правозастосування. Саме ця концептуальна дивергенція обумовила необхідність формулювання конкретних наукових питань, спрямованих на створення теоретичного підґрунтя для судового правотворення.

Система наукових питань як методологічна основа дослідження. Перед членами Науково-консультативної ради при Верховному Суді ККС було поставлено п'ять фундаментальних питань, які охоплюють доволі широкий спектр процесуальних і матеріально-правових аспектів досліджуваної проблеми:

1. З огляду на положення ст. 62, 128 КПК України, чи набуває обвинувачений процесуального статусу цивільного відповідача у разі пред'явлення до нього цивільного позову?

2. З огляду на положення зазначених вище норм, чи може Держава виступати у кримінальному провадженні як цивільний відповідач у разі виникнення зобов'язання по відшкодуванню шкоди на підставі ст. 1174 ЦК України (ЦК)?

3. З огляду на положення ч. 2 ст. 176 ЦК України, чи правомірно покладати обов'язок відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, на юридичну особу, створену державою, Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою?

4. Чи у всіх випадках на державу, Автономну Республіку Крим або орган місцевого самоврядування покладатись обов'язок відшкодування шкоди, завданої їх посадовою або службовою особою в результаті вчиненого кримінального правопорушення?

5. Чи може обов'язок відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування в результаті вчиненого кримінального правопорушення, покладатися на обвинуваченого та державу солідарно?

Ці питання неоднаково трактуються як у науковій доктрині, так і у правозастосовній практиці, що обумовлює необхідність системного наукового аналізу для вироблення концептуально обґрунтованих рекомендацій.

Окреслення ядра виключної правової проблеми. Наукове дослідження наведених питань стало підставою для формулювання виключної правової проблеми, яка в подальшому була представлена ВП ВС ухвалою від 28.08.2025 року у справі № 754/1519/22.

Також зазначимо, що Третя палата ККС провела емпіричний зріз навантаження у «справах Майдану» та споріднених провадженнях і задокументувала сукупну вартість заявлених цивільних позовів у мільйонах гривень (зокрема, 164 985 000 грн у справі № 759/3498/15-к; 37 500 000 грн у справі № 758/14218/21; 33 088 700 грн у справі № 761/24681/16-к тощо), а також послалася на дані Офісу Генерального прокурора (2 442 потерпілих) і Державного бюро розслідувань (147 обвинувальних актів щодо 279 осіб). Сукупність цих показників Суд кваліфікував як «кількісний критерій» для звернення до ВП ВС відповідно до ч. 5 ст. 434-1 КПК.

Із п'яти досліджених питань три були визначені як такі, що становлять ядро виключної правової проблеми та потребують вирішення на найвищому рівні судової ієрархії. Виключна правова проблема полягає у правовій невизначеності наступних трьох фундаментальних питань.

По-перше, можливість участі держави у кримінальному провадженні як цивільного відповідача у разі виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди на підставі ст. 1174 ЦК України. Це питання торкається базових засад розмежування публічно-правових і приватноправових функцій держави у кримінальному судочинстві.

По-друге, правомірність покладення обов'язку відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, на юридичну особу, створену державою, з урахуванням положень ч. 2 ст. 176 ЦК України. Це питання стосується принципів відокремлення

майнової відповідальності держави та створених нею суб'єктів господарювання.

По-третє, можливість солідарної відповідальності обвинуваченого та держави за шкоду, завдану посадовою або службовою особою органу державної влади в результаті кримінального правопорушення. Це питання торкається фундаментальних засад деліктної відповідальності та процесуальних принципів кримінального судочинства.

Методологічні орієнтири. Звернення до наукової доктрини для вирішення складної правозастосовної проблеми демонструє еволюцію судової системи від емпіричного правозастосування до науково обгрунтованого судового активізму. Формулювання конкретних наукових питань створило методологічну основу для системного дослідження проблеми, що дозволило перейти від казуїстичного аналізу окремих судових рішень до комплексного теоретичного осмислення правових інститутів. Така методологія забезпечує формування стійкої доктринальної основи для подальшого розвитку судової практики та створює передумови для законодавчого удосконалення відповідних правових інститутів.

У порівняльній перспективі практика ЄСПЛ підтверджує необхідність ефективних механізмів компенсації для потерпілих, однак розглядає їх у публічно-правовій площині, відмежованій від кримінального провадження як такого. Зокрема, у справі «Шморгунов та інші проти України» [22] ЄСПЛ акцентував на позитивних обов'язках держави забезпечити ефективні розслідування та реальні канали відшкодування, не трансформуючи при цьому державу в «цивільного відповідача» у межах кримінальної справи.

Для контрасту іспанська модель прямо передбачає спеціальне законодавче вбудування *subsidiaria*-відповідальності публічних органів у кримінальний процес [23], [24]. Отже відсутність аналогічної норми в українському КПК виключає механічне перенесення такої конструкції в наш контекст.

Подальший аналіз буде спрямований на послідовну відповідь на кожне з поставлених питань з метою формування науково обгрунтованих рекомендацій для належного формування судової практики.

VI. Процесуальна автономія обвинуваченого та цивільного відповідача: доктринальний аналіз (відповідь на перше питання). Перехід від судової практики до наукового аналізу потребує ретельного дослідження нормативних конструкцій КПК України, що регулюють статус учасників кримінального провадження. Визначення процесуальної природи відносин між обвинуваченим і цивільним відповідачем становить фундаментальну проблему теорії кримінального процесу, оскільки від її вирішення залежить розуміння меж застосування цивільно-правових механізмів у кримінальному судочинстві. Системний аналіз релевантних норм КПК дозволяє сформулювати доктринально обгрунтовану відповідь на питання про можливість набуття обвинуваченим додатково ще й процесуального статусу цивільного відповідача.

Нормативна архітектура процесуальних статусів Для коректного визначення статусу сторін у межах кримінального провадження вирішальними є спеціальні правові конструкції, закріплені у КПК України. Стаття 62 КПК «Цивільний відповідач» окреслює самостійного учасника провадження – фізичну або юридичну особу, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, та до якої пред'явлено цивільний позов. Права та обов'язки такого учасника виникають з моменту подання позовної заяви, а обсяг його процесуальних можливостей у частині, що стосується позову, моделюється за аналогією до прав підозрюваного/обвинуваченого. Стаття 42 КПК «Обвинувачений» визначає принципово іншу публічно-правову

роль – особи, щодо якої обвинувальний акт переданий до суду.

Стаття 128 КПК України «Цивільний позов у кримінальному провадженні» чітко розмежовує адресатів цивільного позову: він може бути пред'явлений або безпосередньо до підозрюваного чи обвинуваченого, або до фізичної чи юридичної особи, яка відповідно до закону несе цивільну відповідальність. Використання законодавцем розділового сполучника «або» у цій нормі додатково підтверджує, що йдеться про відокремлених суб'єктів відповідальності в межах кримінального процесу. Це мовне формулювання прямо свідчить про нормативне розмежування двох процесуальних ролей і унеможливує їх отождоження.

Субсидіарне застосування цивільно-процесуальних норм: межі та умови. Розгляд цивільного позову здійснюється за правилами кримінального процесу, однак у випадках, коли процесуальні відносини, що виникають у зв'язку з цивільним позовом, не врегульовані положеннями КПК, застосовуються норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства (ч. 5 ст. 128 КПК).

Доктрині та судовій практиці, з огляду на окреслені питання, ще доведеться вирішувати складні проблеми, пов'язані з тим, наскільки широко можуть бути інтегровані цивільно-процесуальні інструменти у сферу кримінального провадження. Адже очевидно, що механічне перенесення інститутів із ЦПК у кримінальне судочинство без урахування його специфіки створює ризик підміни базових положень кримінального процесу цивільними конструкціями, що навряд чи відповідає його публічно-правовій природі.

Водночас слід констатувати, що у практиці Верховного Суду бракує системного та детального аналізу положень ч. 5 ст. 128 КПК. Це положення, на нашу думку, може застосовуватися лише за наявності певних кумулятивних умов, а саме:

- спірні відносини мають виникати саме у зв'язку з пред'явленням та розглядом цивільного позову в межах кримінального провадження;
- йдеться виключно про процесуальні відносини (а не про матеріально-правові, зокрема ті, що регулюються ЦК України);
- має бути встановлена відсутність спеціальних норм КПК, які б безпосередньо регулювали відповідні процесуальні відносини;
- після цього суд повинен віднайти та застосувати релевантну норму ЦПК;
- така норма ЦПК може бути застосована лише за умови, що вона не суперечить жодній із засад кримінального провадження (ст. 7 КПК), оскільки саме принципи кримінального процесу становлять імперативний орієнтир і мають пріоритет над аналогією до цивільного процесу.

Судова практика демонструє, що нерідко суди помилково застосовують положення ЦК України з посиланням на ч. 5 ст. 128 КПК, хоча текст статті передбачає можливість залучення лише процесуальних норм ЦПК. Така тенденція свідчить про наявність серйозної проблеми у тлумаченні відповідної норми, що потребує доктринального аналізу та судової інтерпретації.

Системний зміст конструкції процесуальної дихотомії. На перший погляд може скластися враження, що автори заперечують можливість застосування норм цивільного законодавства у кримінальному провадженні. Втім, така думка є хибною. Йдеться не про абсолютне виключення застосування норм цивільного права у кримінальному процесі, а про необхідність дотримання певної логічної та процесуальної послідовності: перш ніж застосувати відповідні норми ЦК, слід насамперед переконатися, що відповідна особа є учасником кримінального

провадження та наділена визначеним законом обсягом процесуальних прав і обов'язків. Лише за цієї умови звернення до норм цивільного законодавства не виглядатиме довільним чи штучним, а відповідатиме системній логіці правового регулювання.

Стаття 348 КПК імперативно розділяє процесуальні суб'єкти: коли у провадженні є цивільний позов, головуєчий окремо з'ясовує позиції *обвинуваченого* і *цивільного відповідача* щодо визнання позову (ч. 2).

Стаття 393 КПК ще раз фіксує автономність статусів у площині провадження в суді апеляційної інстанції: цивільний відповідач має право апеляційного оскарження у частині *вирішення цивільного позову* (п. 9), тоді як обвинувачений – у ширшому обсязі, що стосується його інтересів (зокрема пп. 1–3).

Зіставлення наведених норм показує, що КПК свіdomo розводить два режими відповідальності й два різні «канали» участі у провадженні:

- публічно-правовий (обвинувачений) – предметом є кримінальна відповідальність;
- цивільно-правовий (цивільний відповідач) – предметом є деліктне (або інше) відшкодування шкоди, яке *в принципі може покладатися і на третю особу*, що законом наділена обов'язком нести таку відповідальність за завдану шкоду (ч. 1 ст. 62 КПК).

Лінгвістичний аналіз ч. 1 ст. 62 КПК («особа, яка ... несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного/обвинуваченого») вказує на іншу особу (відмінну від заподіювача), тобто на вікарну (*vicarious liability*, похідну відповідальність). Саме цю «третю» особу кодекс і називає *цивільним відповідачем*. Натомість пред'явлення позову безпосередньо до обвинуваченого (ч. 1 ст. 128 КПК) не трансформує його в «цивільного відповідача», а лише означає, що *в межах кримінальної справи* буде вирішено цивільно-правову вимогу до самого заподіювача шкоди.

Подвійне звернення суду до *обвинуваченого* та *цивільного відповідача* при з'ясуванні ставлення до позову (ст. 348 ч. 2 КПК) – не формалізм, а інституційний доказ відокремленості правових статусів. Якщо б обвинувачений автоматично ставав «цивільним відповідачем», законодавець не дублював би процесуальний статус; натомість він вимагає окремої процесуальної реакції *кожного* із суб'єктів, що підтверджує їх різні ролі у провадженні.

Надання самостійного, окремого права на апеляцію цивільному відповідачу *лише в частині цивільного позову* (ст. 393 ч. 1 п. 9 КПК) і паралельне право обвинуваченого на оскарження вироку (пп. 1–3 тієї ж норми) підкреслює, що йдеться про різних учасників з різними предметами оскарження. Якби обвинувачений унаслідок подання до нього позову набував ще й статусу цивільного відповідача, зазначене розмежування втратило б сенс і суперечило б принципу правової визначеності.

Винятки як підтвердження загального правила. Водночас у науці та практиці не можна заперечувати наявність виняткових, уже усталених у доктринальному дискурсі ситуацій, коли одна й та сама особа в межах одного кримінального провадження може поєднувати два процесуальні статуси – обвинуваченого (підозрюваного) та цивільного відповідача. Типовим прикладом є випадки співучасті у кримінальному правопорушенні дитини з одним із її батьків: у такій конструкції батько (мати) водночас виступає як обвинувачений (підозрюваний), будучи співучасником кримінального правопорушення, і як цивільний відповідач, оскільки відповідно до КПК та цивільного законодавства він (вона) несе деліктну відповідальність за шкоду, завдану дитиною. Це створює процесуальну ситуацію, за якої цивільний позов може бути пред'явлений до цієї особи у двох «якісно різних» площинах: як до безпосереднього заподіювача шкоди (обвинуваченого) та як до

особи, що несе похідну (вікарну) відповідальність (цивільного відповідача).

Водночас подібні винятки не спростовують, а навпаки підтверджують загальне правило: у кримінальному провадженні статуси «обвинувачений» і «цивільний відповідач» є автономними, різними за юридичною природою та функціональним призначенням, і лише у поодиноких, виключних випадках можуть збігатися в одній особі.

Доктринальні висновки (*ratio decidendi*). Узгоджене системне тлумачення ст. 42, 62, 128, 348 та 393 КПК України приводить до однозначного висновку: пред'явлення цивільного позову до обвинуваченого не перетворює його на цивільного відповідача. Це два різні учасники кримінального провадження з різними процесуальними статусами, що співіснують у межах одного провадження з різною юридичною природою, різними наборами прав та обов'язків і різними контурами процесуального контролю.

Порівняльне право підтверджує автономність процесуальних ролей у кримінальному судочинстві. У праві Англії та Уельсу компенсаційні вимоги адресуються виключно обвинуваченому [25]; претензії до держави реалізуються в окремому некримінальному провадженні [26]. У Німеччині «адгезійний» позов [27] також спрямований до підсудного, тоді як вимоги до держави заявляються у некримінальному провадженні за моделлю *Amtshaftung* [28]. Обидві моделі доктринально несумісні з уявленням про автоматичне набуття обвинуваченим статусу «цивільного відповідача» або про процесуальну роль держави як відповідача усередині кримінальної справи.

Відповідь на перше питання є негативною: з огляду на положення ст. 42, 62, 128, 348 та 393 КПК України обвинувачений не набуває процесуального статусу цивільного відповідача навіть у разі пред'явлення до нього цивільного позову. Такий статус має лише окрема фізична чи юридична особа, яка за законом несе цивільну відповідальність за заподіяну шкоду і до якої пред'явлено позов у порядку, передбаченому КПК України. Ця доктринальна позиція створює теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу більш складних питань участі держави у кримінальному провадженні як потенційного цивільного відповідача.

VII. Багатовимірність природи держави у правовій системі України (відповідь на друге питання). Ухвала від 28.08.2025 як *рамка для відповіді: постановка питання перед ВП ВС*. ККС (Третя судова палата) передав справу № 754/1519/22 (провадження № 51-28км25) до ВП ВС і прямо окреслив ключове для цієї статті питання: чи може держава бути цивільним відповідачем у кримінальному провадженні, коли підстава вимоги випливає зі ст. 1174 ЦК України. Обґрунтовуючи передачу, колегія суддів зіставила ч. 1 ст. 62 КПК (де цивільним відповідачем визначено фізичну або юридичну особу) з ч. 2 ст. 48 ЦПК (де стороною може бути також держава) і зробила висновок: імперативна конструкція КПК не дозволяє залучати державу як цивільного відповідача в межах кримінального процесу; натомість позови за ст. 1174 ЦК мають вирішуватися у цивільній юрисдикції. Ця позиція співвіднесена з правовим висновком ВП ВС від 12.03.2019 у справі № 920/715/17 про те, що деліктні зобов'язання між потерпілим і державою лежать у площині цивільного права та не регулюються КПК.

Колегія додатково сформулювала, що якщо суд у кримінальному провадженні вже задовольнив цивільний позов до органу, який «діє від імені держави», таке рішення підлягає скасуванню саме через непроцесуальність участі держави як відповідача в кримінальному процесі. Для підсилення аргументації Суд врахував спектр експертних висновків НКР при ВС: більшість процесуалістів підтримали неможливість участі держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні, тоді як час-

тина цивілістів застерегла від звуження можливостей для оперативного відшкодування шкоди потерпілому в межах одного процесу [1].

Отже відсутність у чинному законодавстві України універсальної дефініції поняття «держава», придатної для всіх галузей права, є закономірним наслідком багатогранної природи держави як складного соціально-правового феномену. Натомість у різних правових площинах законодавець окреслює окремі характеристики, функції та повноваження держави, які в сукупності формують цілісне уявлення про цей базовий суб'єкт публічного права. Для вирішення питання про можливість участі держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні необхідний системний аналіз конституційного, цивільно-правового та кримінально-процесуального вимірів її правосуб'єктності.

Конституційно-правовий вимір. Конституція України не пропонує формальної дефініції терміна «держава», натомість через систему загальних положень (статті 1, 2, 3, 5, 6, 8) закріплює її сутнісні характеристики. Стаття 1 визначає Україну як незалежну, суверенну, демократичну, соціальну і правову державу, стаття 5 закріплює народ як носія суверенітету і єдине джерело влади, яка здійснюється через органи державної влади та місцевого самоврядування. Стаття 6 встановлює принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Таким чином, Основний Закон пропонує конституційно-правову характеристику держави як організації політичної влади та носія суверенітету, що визначає спрямованість і межі її діяльності.

Особливого значення для досліджуваної проблематики набуває стаття 56 Конституції України, яка проголошує право кожного на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади та їх посадових осіб. Це конституційне положення є безпосереднім втіленням частини 2 статті 3 Конституції, яка проголошує, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Цивільно-правовий статус держави. На відміну від Конституції, ЦК України прямо включає державу до кола учасників цивільних відносин. Відповідно до ст. 2 ЦК України, учасниками цивільних відносин є фізичні особи, юридичні особи, а також держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Особливої ваги набуває ст. 1174 ЦК України, яка встановлює відповідальність держави за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових та службових осіб органів державної влади. Відшкодування здійснюється незалежно від вини відповідної особи, що закріплює механізм об'єктивної (вікарної) відповідальності держави за дії її агентів.

Кримінальні процесуальні межі участі держави. КПК України у низці положень послідовно оперує терміном «держава», демонструючи, що у випадках передбачення її участі як самостійного носія прав і обов'язків законодавець прямо закріплює це в нормі. Зокрема, у ст. 130 та 540 КПК держава визначена як суб'єкт певних процесуальних обов'язків та гарантій. Водночас у контексті цивільного позову ст. 62 КПК чітко обмежує коло потенційних цивільних відповідачів фізичними та юридичними особами, не згадуючи державу.

Нормативний аналіз ст. 62 КПК у порівнянні з відповідними положеннями ЦПК. ККС у ухвалі від 28.08.2025 р. здійснив порівняльний аналіз норм КПК та ЦПК щодо визначення кола можливих відповідачів. Відповідно до ч. 1 ст. 62 КПК, цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діями підозрюва-

ного, обвинуваченого або неосудної особи. На відміну від цього, згідно з частиною 2 статті 48 ЦПК, позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава.

Відсутність згадки держави у тексті статті 62 КПК з урахуванням імперативного методу правового регулювання, який є превалюючим у кримінальному процесі, унеможливує її залучення як цивільного відповідача під час розгляду кримінального провадження. Це не позбавляє потерпілого права звернутися за відшкодуванням шкоди на підставі статті 1174 ЦК у порядку інших видів судочинства.

Доктринальна підтримка судової позиції. Така позиція узгоджується з висновком ВП ВС, яка у постанові від 12.03.2019 р. у справі № 920/715/17 визначила, що питання наявності деліктних зобов'язань та цивільно-правової відповідальності за заподіяну шкоду перебуває у площині цивільних правовідносин потерпілого та держави, що не регулюються нормами кримінального процесуального закону. Суд самостійно встановлює наявність чи відсутність складу цивільного правопорушення, оцінюючи надані сторонами докази.

Відповідальність держави за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, має іншу юридичну природу, ніж відповідальність особи, визнаної безпосередньо винною у вчиненні кримінального правопорушення. Вона ґрунтується на принципі об'єктивної відповідальності держави за дії чи бездіяльність її органів або посадових осіб під час виконання владних повноважень відповідно до ст. 1174 ЦК. Суд цивільної юрисдикції має процесуальні можливості для дослідження обставин, що є умовами деліктної відповідальності держави, тоді як основною метою кримінального провадження є встановлення вини обвинуваченого та притягнення його до кримінальної відповідальності.

Науковий консенсус фахівців кримінального процесу. Більшість учених-фахівців у галузі кримінального процесу, які надали висновки на запит Суду, підтримують позицію про неможливість участі держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні. Зокрема, один із провідних процесуалістів зазначає, що незважаючи на конституційне закріплення права на відшкодування шкоди державою, його положення конкретизуються у спеціальних законах, кожен з яких окреслює власний предмет правового регулювання та визначає механізм відшкодування через цивільну процесуальну юрисдикцію.

Особливо переконливою є аргументація щодо внутрішньої логіки кримінального процесу. Відповідно до ст. 131¹ Конституції України, прокуратура здійснює підтримання публічного обвинувачення від імені держави, що означає участь держави як сторони обвинувачення. Визнання держави цивільним відповідачем у межах того самого провадження створило б очевидну колізію: одна й та сама держава ініціювала б публічне обвинувачення та одночасно «захищалася» б від цивільного позову.

Парадоксальність такої конструкції посилюється тим, що прокурор наділений правом пред'являти цивільний позов в інтересах держави. За умов допустимості участі держави як цивільного відповідача це означало б ситуацію правового «самопозову», що суперечить фундаментальним засадам змагальності сторін і створює загрозу змішування публічно-правових і приватноправових функцій.

Альтернативна позиція представників цивілістики. Натомість представники цивільної та цивільної процесуальної науки дотримуються іншого погляду. Вони вважають, що виключення держави з кола цивільних відповідачів у кримінальному процесі суперечить таким завданням кримінального провадження, як захист особи від кримінальних правопорушень, охорона прав учасників провадження, забезпечення швидкого та неупередженого розгляду.

Зокрема, висловлюється позиція, що можна виокремити дві основні мети інтегрування цивільно-кримінальної конструкції позову в кримінальне судочинство: публічно-правову (забезпечення економії судового ресурсу) та приватноправову (забезпечення швидкого та ефективного відшкодування шкоди потерпілому). У такому розумінні було б дискримінаційно надавати спрощені можливості відшкодування виключно для випадків позову до фізичних та юридичних осіб, не надаючи такої можливості у випадку державної відповідальності.

Аргумент процесуальної ефективності. Додатковим аргументом на користь виключення держави з кола цивільних відповідачів у кримінальному процесі є специфіка розгляду спорів про державну відповідальність у цивільному та господарському судочинстві. Ці справи за своєю природою є надзвичайно складними, мають високий рівень процесуальної специфіки та часто відзначаються тривалими строками розгляду. Механічне перенесення такої моделі у сферу кримінального провадження фактично унеможливило б досягнення його завдань, визначених у ст. 2 КПК України: забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Підтвердженням викладеної доктрини слугує постанова ККС від 13.08.2025 р. у справі № 521/8236/2. Суд прямо вказав, що учасником спірних правовідносин у справі про відшкодування шкоди за рахунок держави на підставі ст. 1174 ЦК України є держава Україна, а відтак саме вона має бути відповідачем; кошти на відшкодування підлягають стягненню з Державного бюджету України, без деталізації рахунків та суб'єктів виконання у резолютивній частині [29]. Таким чином вимоги до держави на підставі ст. 1174 ЦК мають реалізовуватися у межах цивільної юрисдикції, тоді як кримінальне провадження не передбачає процесуальної конструкції участі держави як цивільного відповідача.

Крім того, практика ЄСПЛ у справах «майданівського» циклу підтверджує первинний обов'язок держави забезпечити ефективні засоби юридичного захисту й компенсації за порушення, вчинені її агентами [30], [31], [32], [33].

Орієнтири ЄСПЛ щодо «ефективного засобу правового захисту» не нав'язують конкретного процесуального формату, але вимагають реальності та дієвості компенсації [34]. Це логічно веде до застосування **цивільно-правового механізму** відшкодування за ст. 1174 ЦК, сумісного з принципами КПК.

Отже ЄСПЛ не детермінує національну процесуальну форму такого відшкодування – остання належить до дискреції законодавця й судів, за умови її реальної ефективності. Це кореспондує висновку про реалізацію відповідальності держави в цивільно-правовій площині, а не в межах кримінального провадження за КПК.

До речі, американська модель FTCA демонструє чіткий поділ: позови до держави з деліктів службовців розглядаються в **окремому провадженні**, поза межами кримінальної юстиції [35].

Підхід Верховного Суду США у справі *Will v. Michigan* також демонструє, що державна відповідальність реалізується в спеціально встановлених цивільних механізмах і не зводиться до «симетрії» з приватними відповідачами; тим паче – не інтегрується в кримінальний процес як процесуальна роль держави-відповідача [36].

Французький дуалізм, закладений *Arrêt Blanco* [37], відводить вимоги до держави в адміністративну юрисдикцію, а німецька *Amtshaftung* закріплює окрему цивільно-правову відповідальність держави без злиття з кримінальним процесом. Усі ці моделі підтверджують усвідомлений характер української постановки питання: участь держави як «цивільного відповідача» в кримінальному провадженні потребувала б прямої вказівки законодавця, якої КПК не містить.

Доктринальні висновки. Системний аналіз конституційного, цивільного та кримінально-процесуального

вимірів у поєднанні з актуальною практикою Верховного Суду дозволяє сформулювати такі висновки: Конституція України закріплює державу як політико-правову організацію та носія суверенітету; ЦК України визначає державу учасником цивільних відносин та суб'єктом деліктної відповідальності; КПК України не наділяє державу статусом цивільного відповідача, залишаючи цю роль лише за фізичними та юридичними особами.

Отже відповідь на друге питання є негативною: держава не може виступати цивільним відповідачем у кримінальному провадженні, а її відповідальність за ст. 1174 ЦК України реалізується винятково у цивільно-правовій площині. Така позиція узгоджується з принципами розмежування юрисдикцій, забезпечує внутрішню узгодженість кримінального судочинства та не позбавляє потерпілих ефективних засобів правового захисту через відповідні процесуальні механізми цивільного судочинства.

VIII. Конституційні та цивільні засади розмежування відповідальності держави та створених нею юридичних осіб (відповідь на третє питання). У попередній частині цієї статті вже було показано, що держава не наділена статусом цивільного відповідача в межах кримінального провадження, а відтак деліктні вимоги до неї мають розглядатися за правилами цивільного судочинства. Логічним продовженням цього висновку є з'ясування, чи припустиме покладення у кримінальній справі обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну посадовою особою органу державної влади, на юридичну особу, створену державою (ч. 2 ст. 176 ЦК України).

Визначення меж відповідальності держави та створених нею юридичних осіб у контексті кримінального провадження потребує системного аналізу конституційних гарантій та цивільно-правових механізмів їх реалізації. Це питання має принципове значення для розуміння природи деліктної відповідальності публічних суб'єктів і унеможливлення штучного змішування різних правових режимів відповідальності в межах одного провадження. Доктринальне вирішення цієї проблеми вимагає з'ясування співвідношення конституційних засад державної відповідальності з цивільно-правовими принципами відокремлення правособистості юридичних осіб.

Конституційна архітектура відповідальності держави. Конституційно-правові засади відповідальності держави у сфері кримінального процесу формуються на перетині двох фундаментальних конституційних принципів, що створюють систему стримувань і противаг у сфері публічної влади. Стаття 19 Конституції України встановлює імператив правомірності діяльності органів публічної влади, згідно з яким органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи зобов'язані діяти виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України. Це положення функціонує як нормативний запобіжник свавілля влади та слугує конституційним критерієм правомірності діяльності публічних суб'єктів. Як слушно зазначають О.В. Петришин та О.О. Петришин, встановлення щодо органів державної влади та органів місцевого самоврядування спеціально-дозвільного типу правового регулювання є найбільш відповідним способом упорядкування їх діяльності в умовах правової держави, позаяк забезпечує підпорядкування реалізації владних функцій вказаними органами та їх посадовими особами вимогам закону, вводить їх діяльність у чіткі, зрозумілі для всіх рамки, й саме таким чином обмежує можливість прояву свавілля. Суб'єкт владних повноважень зобов'язаний дотримуватися принципу публічного права, тобто діяти лише на виконання закону, за умов і обставин, визначених ним, вчиняти дії (приймати рішення), не виходячи за межі прав та обов'язків, дотримуватися встановленої законом процедури, обирати лише встановлені законодавством України способи правомірної поведінки під час реалізації

своїх владних повноважень (постанова Верховного Суду від 19 серпня 2022 р. у справі № 160/4933/20). Закріплюючи заборону державним органам діяти поза законом, Конституція України виходить із визнання пріоритету права перед державою, утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина як головного обов'язку держави. Правовий характер держави передовсім означає, що діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб має здійснюватися на основі повноважень, встановлених нормативно-правовими актами, у їх межах і за процедурою, встановленою законодавством [38, с. 155].

Стаття 56 Конституції України встановлює кореспондуючу гарантію відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних органів та їх посадових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Таким чином, якщо ст. 19 Конституції визначає межі правомірної діяльності публічної влади, то ст. 56 встановлює юридичні наслідки їх порушення у формі конституційно гарантованої відповідальності держави перед особою. Ця конституційна дихотомія створює правову основу для подальшої цивільно-правової конкретизації механізмів державної відповідальності.

Цивільно-правова конкретизація конституційних гарантій. Конституційні положення знаходять детальну регламентацію у системі норм ЦК України, що створює цілісний механізм реалізації державної відповідальності. Стаття 96 ЦК України закріплює фундаментальний принцип відокремленості юридичної особи, згідно з яким вона самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном, тоді як засновники (учасники) не несуть відповідальності за її зобов'язаннями, крім прямо встановлених законом випадків. Стаття 170 ЦК встановлює механізм реалізації державою цивільних прав та обов'язків через органи державної влади у межах їх компетенції, а ст. 174 ЦК закріплює принцип повної майнової відповідальності держави за своїми зобов'язаннями.

Особливого значення набуває ст. 1173 ЦК України, яка встановлює об'єктивну відповідальність держави за шкоду, завдану незаконними рішеннями чи діями органів державної влади або місцевого самоврядування, незалежно від вини посадових осіб. Це положення має принципове значення для кримінального процесу, оскільки визначає цивільно-правовий механізм реалізації конституційних гарантій ст. 56 Основного Закону.

Принцип розмежування відповідальності: ст. 176 ЦК України. Ключовим елементом системи деліктної відповідальності є ст. 176 ЦК України, яка встановлює чітке розмежування зобов'язань держави та створених нею юридичних осіб. Частина перша цієї статті закріплює принцип невідповідальності держави за зобов'язаннями створених нею юридичних осіб: держава, Автономна Республіка Крим та територіальні громади не відповідають за зобов'язаннями створених ними юридичних осіб, крім випадків, прямо визначених законом. Частина друга встановлює реципрокний принцип: юридичні особи, створені державою, не відповідають за зобов'язаннями самої держави.

Це нормативне розмежування має фундаментальне значення у контексті кримінального процесу, оскільки унеможливорює змішування публічно-правової відповідальності держави за дії її органів із приватноправовими зобов'язаннями створених нею юридичних осіб. Стаття 176 ЦК створює правову «китайську стіну» між різними суб'єктами правовідносин, запобігаючи штучному перекладанню державних зобов'язань на підпорядковані їй господарські структури.

Підхід ЄСПЛ у справах щодо зловживання силою органами правопорядку акцентує саме на **державній відповідальності**, однак надає простір для національного вибору

ефективної процесуальної моделі [39]. Це узгоджується з висновком про цивільно-правовий трек відшкодування, не інкорпорований безпосередньо в кримінальний процес.

Судова практика та доктринальний консенсус. ККС ухвалі від 28.08.2025 р. констатував, що правові позиції, викладені у низці постанов різних палат ККС (від 15.02.2023 р. до 14.11.2024 р., 3.12.2024 р.), суперечать положенням ч. 2 ст. 176 ЦК України. Згідно з цією нормою, юридичні особи, створені державою, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами, не відповідають за зобов'язаннями відповідно держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад.

Порівняльна аргументація посилює висновок про відокремленість держави від створених нею юридичних осіб. Німецька *Amtshaftung* покладає відповідальність саме на державу (федерацію/землю), а не на «агентські» юридичні особи; у англо-американській традиції прецедент *Monell* [40] відкинув загальну «*respondeat superior*» для муніципалітетів, обмеживши їх відповідальність власною офіційною діяльністю. Обидві моделі концептуально кореспондують із приписом ч. 2 ст. 176 ЦК України й унеможливають змішування матеріально-правового боргу держави з активами підпорядкованих юридичних осіб.

Практичне підтвердження дії ч. 2 ст. 176 ЦК наведено у постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду (КЦС) від 13.08.2025. КЦС змінив підхід судів попередніх інстанцій, які фактично поклали виконання на ГУ НП в Одеській області, й визначив, що боржником у зобов'язанні є держава Україна як учасник цивільних відносин (ст. 2, 170 ЦК), тому відшкодування стягується безпосередньо з Державного бюджету України, а участь МВС України та ДКСУ має представницько-процесуальне значення і не трансформує їх у самостійних боржників. Зміна резолютивної частини щодо порядку стягнення слугує яскравою ілюстрацією відокремленості майнової відповідальності держави від відповідальності створених нею юридичних осіб і кореспондує приписом ст. 176 ЦК [29].

Принципове значення має ст. 173 ЦК України, яка встановлює, що участь представників органів державної влади як агентів держави не призводить до покладення матеріально-правової відповідальності на такі органи замість держави. Цей висновок співпадає з позицією ВП ВС про те, що залучення чи незалучення до участі у справах з державою Державної казначейської служби України (або МВС України, яке діє від імені держави) не впливає на правильність визначення відповідача у справі, оскільки належним відповідачем є держава Україна (постанови ВП ВС від 27.11.2019 року, 25.03.2020 року, 12.05.2022 р.).

Суд підкреслив відмінність юридичної природи відповідальності держави за ст. 1174 ЦК від відповідальності особи, яка вчинила злочин. Делікт особи, визнаної винною у кримінальному правопорушенні, та спеціальний делікт держави за рішення, дії або бездіяльність її посадової особи мають відмінний юридичний склад. Держава несе відповідальність лише у випадках, коли шкода завдана діями чи бездіяльністю її органів або посадових осіб під час виконання владних повноважень, фактично відповідаючи за нездійснення ефективного контролю і нагляду за діяльністю її агентів.

Науковий консенсус та альтернативні позиції. Більшість науковців підтримують позицію про неправомірність покладення відповідальності на юридичні особи, створені державою. Один із провідних фахівців зазначає, що ст. 176 ЦК чітко розмежовує зобов'язання держави та створених нею юридичних осіб, унеможливаючи змішування публічно-правової відповідальності держави за дії її органів із приватноправовими зобов'язаннями юридичних осіб.

Інший учений підкреслює, що попри представництво держави уповноваженими органами, наділеними статусом юридичної особи, обов'язок з відшкодування шкоди

за ст. 1174 ЦК покладається безпосередньо і винятково на державу, а не на юридичну особу, яка представляла відповідного боржника в судовому процесі.

Водночас існує альтернативна позиція, згідно з якою на відміну від виключної відповідальності держави за шкоду, завдану органами досудового розслідування, прокуратури і суду, обов'язок відшкодування шкоди, завданої посадовою особою органу державної влади, може бути покладений на юридичну особу, створену державою.

Доктрини корпоративного права: винятки з загального правила. Окремі науковці звертають увагу на існування доктрин, які за виняткових обставин допускають відхід від принципу самостійної майнової відповідальності юридичної особи. Зокрема, розглядаються дві доктрини: «проникнення крізь корпоративну завісу» (piercing the corporate veil), що дозволяє покладати відповідальність за борги юридичної особи на її засновників, та доктрина alter ego, що передбачає зворотню відповідальність юридичної особи за зобов'язаннями засновників.

Доктрина «проникнення крізь корпоративну завісу» застосовується у виняткових випадках зловживання корпоративною формою для шахрайства, обходу заборон чи іншої недобросовісної поведінки. Доктрина alter ego, як дзеркальне відображення першої, допускає притягнення юридичної особи до відповідальності за зобов'язаннями, які первісно виникли як зобов'язання її засновників. Обидві доктрини застосовуються у практиці Верховного Суду, що засвідчують постанови Касаційного господарського суду від 29.08.2024 р. та 20.07.2022 р.

Однак у контексті деліктної відповідальності за шкоду, завдану посадовими особами державних органів при здійсненні владних повноважень, застосування цих доктрин видається проблематичним, оскільки відсутні підстави для кваліфікації дій держави як зловживання корпоративною структурою.

Процесуальні наслідки розмежування відповідальності. У кримінальному провадженні принцип розмежування відповідальності держави та створених нею юридичних осіб має важливі процесуальні наслідки. Якщо потерпілий помилково заявляє цивільний позов до юридичної особи, створеної державою, замість держави як безпосереднього суб'єкта відповідальності за дії її посадових осіб, такий позов підлягає залишенню без розгляду або відмові в його задоволенні з роз'ясненням права звернутися до відповідного суду з позовом до належного відповідача.

Це не означає позбавлення потерпілого права на ефективний захист, а лише спрямовує його до належного процесуального механізму реалізації цього права. Стаття 176 ЦК України не створює перешкод для відшкодування шкоди, а лише визначає правильного суб'єкта відповідальності, забезпечуючи тим самим правову визначеність та захист як інтересів потерпілого, так і прав юридичних осіб, створених державою.

Доктринальні висновки. Системний аналіз положень Конституції та ЦК України свідчить про існування чіткої нормативної системи розмежування відповідальності держави та створених нею юридичних осіб. Конституція України через ст. 19 і 56 встановлює як межі діяльності органів публічної влади, так і відповідальність держави за їх порушення. Цивільне законодавство через ст. 96, 170, 174, 1173, 176 ЦК деталізує механізм реалізації цих гарантій, визначаючи самостійну відповідальність держави та розмежовуючи її зобов'язання із зобов'язаннями створених нею юридичних осіб.

Відповідь на третє питання є негативною: у межах кримінального провадження неправомірно покладати обов'язок відшкодування шкоди, завданої посадовою особою державного органу, на юридичну особу, створену державою чи територіальною громадою. Такий підхід суперечить ч. 2 ст. 176 ЦК України та принципам делік-

тної відповідальності, що призводило б до штучного отождолення держави та підпорядкованих їй юридичних осіб.

Таким чином, держава виступає самостійним і виключним суб'єктом відповідальності за дії своїх посадових осіб у кримінальному процесі, тоді як юридичні особи, створені нею, зберігають окрему правосуб'єктність та обсяг власних зобов'язань, що відповідає конституційним принципам та цивільно-правовим засадам організації відповідальності у правовій державі.

IX. Межі та винятки відповідальності держави за кримінальні правопорушення: системний аналіз спеціальних механізмів компенсації (відповідь на четверте питання)

Визначення меж відповідальності держави за шкоду, завдану кримінальними правопорушеннями, потребує системного аналізу спеціальних компенсаційних механізмів, передбачених цивільним законодавством України. Ці механізми не є універсальними, а мають винятковий характер і застосовуються лише у чітко визначених законом випадках, що відображає збалансований підхід законодавця до розподілу ризиків між державою та приватними особами. Доктринальне дослідження цих механізмів дозволяє з'ясувати, чи у всіх випадках держава несе обов'язок компенсації шкоди, завданої її посадовими особами в результаті кримінальних правопорушень.

Спеціальні гарантії компенсації у сфері кримінальної юстиції. Стаття 1176 ЦК України встановлює особливий порядок компенсації шкоди, заподіяної органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратурою або судом. Цей механізм має винятковий характер і відображає конституційну гарантію захисту від незаконних дій державних органів, закріплену в ст. 56 Конституції України. Спеціальна природа цих правовідносин обумовлена тим, що вони виникають у сфері здійснення державою функцій кримінальної юстиції, де особливо важливо забезпечити баланс між ефективністю правоохоронної діяльності та захистом прав особи.

Ключовими елементами цього механізму є чітко визначені умови та межі застосування об'єктивної відповідальності держави: шкода від незаконного засудження, притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи застосування запобіжного заходу відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових осіб; право на компенсацію виникає лише у прямо передбачених законом випадках; відшкодування виключається, якщо особа шляхом самообмови сприяла незаконному засудженню; шкода від незаконного рішення в цивільній справі відшкодовується лише за умови встановлення складу кримінального правопорушення в діях судді.

Ця нормативна конструкція свідчить про чітке розмежування випадків об'єктивної (безвинної) відповідальності держави та тих ситуацій, де компенсація ставиться в залежність від доведеного факту злочинного діяння конкретної посадової особи. Таке розмежування відображає принцип пропорційності в розподілі відповідальності між державою та її агентами.

Увже зазначено в постанові від 13.08.2025 (№ 521/8236/23, № 61-638св25) КЦС ВС системно застосував ст. 1176 ЦК та Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (Закон № 266/94-ВР), підтвердивши право потерпілої особи на повне відшкодування майнової шкоди у зв'язку з втраченою вилучених коштів через порушення правил їх зберігання, а також на компенсацію моральної шкоди (ст. 23 ЦК, ч. 4 ст. 4 Закону № 266/94-ВР). Суд окремо наголосив на імперативі ч. 4 ст. 100 КПК щодо обов'язку сторони кримінального провадження відшкодувати вартість втраченого речового доказу. Такий підхід конкретизує «виключний і субсидіарний» характер державної компенсації у спеці-

ально визначених законом випадках та демонструє коректний процесуальний маршрут реалізації цих вимог саме у цивільному судочинстві [29].

Гарантійна функція держави щодо жертв кримінальних правопорушень. Стаття 1207 ЦК України встановлює додатковий механізм соціального захисту, згідно з яким держава компенсує шкоду, завдану життю чи здоров'ю кримінальним правопорушенням, якщо винну особу не встановлено або вона є неплатоспроможною. Ця норма виконує функцію «гарантійної відповідальності держави», що відображає соціальну солідарність та визнання особливої ролі держави у забезпеченні безпеки громадян. Водночас застосування цього механізму також обмежене специфічними умовами: йдеться лише про шкоду життю чи здоров'ю, компенсація надається за відсутності винної особи або її неплатоспроможності, що підкреслює субсидіарний характер державної відповідальності.

Гарантійна функція держави відображає баланс між інтересами потерпілих та публічними фінансовими ресурсами, визнаючи водночас обмеженість державних можливостей у компенсації всіх видів шкоди від кримінальних правопорушень. Законодавець свідомо обрав селективний підхід, надаючи державні гарантії лише у найбільш соціально значущих випадках.

Інститут регресної відповідальності як механізм персоналізації. Система державної компенсації доповнюється інститутом регресної відповідальності, який забезпечує остаточне покладення тягара відшкодування на безпосередньо винних осіб. Згідно з ч. 2 ст. 1191 ЦК, держава має право регресної вимоги до винної фізичної особи у розмірі витрат на лікування потерпілого. Частина 3 цієї статті передбачає право регресу до посадової чи службової особи органу, якщо її дії містять склад кримінального правопорушення, встановлений обвинувальним вироком суду.

Цей інструмент демонструє принцип персоналізації відповідальності, який дозволяє державі, після виконання свого обов'язку перед потерпілим, відновити справедливість шляхом покладення остаточного тягара відшкодування на винну особу. Регресний механізм виконує важливу превентивну функцію, стимулюючи посадових осіб до правомірної поведінки та забезпечуючи справедливий розподіл фінансового тягара між державою та її агентами.

Водночас слід зазначити, що право регресу виникає лише за наявності обвинувального вироку суду, що забезпечує дотримання принципу презумпції невинуватості та унеможливорює свавільне покладення відповідальності на посадових осіб. Така нормативна конструкція відображає баланс між потребою в ефективному відшкодуванні шкоди та захистом процесуальних прав державних службовців.

Принцип винятковості та субсидіарності державної компенсації. Системний аналіз спеціальних механізмів державної компенсації дозволяє констатувати їх винятковий та субсидіарний характер. Держава, Автономна Республіка Крим чи органи місцевого самоврядування несуть обов'язок компенсації шкоди, завданої їхніми посадовими або службовими особами, не у всіх випадках, а лише тоді, коли це прямо передбачено законом. В інших випадках застосовуються загальні засади деліктної відповідальності, згідно з якими відповідальність несе безпосередньо особа, що завдала шкоду.

Механізм державної компенсації не може розглядатися як універсальний засіб відшкодування будь-якої шкоди, завданої в результаті кримінальних правопорушень. Законодавець свідомо обмежив сферу застосування об'єктивної відповідальності держави специфічними випадками, пов'язаними з діяльністю органів кримінальної юстиції або особливо соціально значущими ситуаціями. Такий підхід відображає принцип пропорційності у розподілі публічних ресурсів та визнання того, що дер-

жава не може нести абсолютну відповідальність за всі негативні наслідки кримінальних правопорушень.

Доктринальні висновки щодо меж відповідальності держави. Отже відповідь на четверте питання є негативною: не у всіх випадках на державу покладається обов'язок відшкодування шкоди, завданої її посадовими або службовими особами в результаті кримінальних правопорушень. Такий обов'язок виникає лише у випадках, прямо передбачених спеціальними нормами цивільного законодавства (ст. 1176, 1207 ЦК України), які мають винятковий характер і не підлягають розширювальному тлумаченню.

Відповідальність держави за кримінальні правопорушення має комплексний характер, що поєднує безвинну компенсацію шкоди у чітко визначених законом випадках із можливістю подальшого регресного стягнення з безпосередньо винних осіб. Інститут регресної відповідальності забезпечує збереження принципу справедливості та індивідуальної відповідальності правопорушника, унеможливаючи перетворення державної компенсації на механізм безкарності.

Таким чином, українська правова система встановлює збалансований підхід до державної відповідальності за кримінальні правопорушення, який враховує як потреби захисту прав потерпілих, так і обмеженість публічних ресурсів та необхідність збереження стимулів до правомірної поведінки посадових осіб держави

Х. Солідарна відповідальність держави та обвинуваченого: нормативні межі й підхід Верховного Суду (відповідь на п'яте питання). Питання про можливість солідарної відповідальності обвинуваченого та держави за шкоду, завдану посадовими особами органів державної влади в результаті кримінальних правопорушень, становить одну з найбільш складних проблем сучасної деліктної доктрини. На перший погляд, загальні положення про солідарну відповідальність можуть створювати враження про допустимість такого підходу, проте системний аналіз конституційних засад та спеціальних норм цивільного права свідчить про принципово інше розуміння природи державної відповідальності. ККС у ухвалі від 28.08.2025 р. категорично відкинув можливість покладення солідарної відповідальності на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, і державу як цивільного відповідача.

Конституційно-правові засади як основа системи відшкодування. Стаття 56 Конституції України закріплює право кожного на відшкодування за рахунок держави або органів місцевого самоврядування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади та їх посадових осіб. Ця норма визначає державу як первинного носія обов'язку компенсувати шкоду, що випливає з діяльності її органів, незалежно від вини конкретних службових осіб. Конституційна гарантія має безумовний характер і не передбачає можливості розподілу або розмивання відповідальності між державою та приватними особами.

Спеціальні цивільно-правові режими відповідальності. Цивільний кодекс України встановлює систему спеціальних режимів відповідальності, які формують цілісну концепцію державної відповідальності за шкоду, завдану її агентами. Стаття 1176 ЦК передбачає, що держава відшкодовує шкоду у повному обсязі незалежно від вини службових осіб органів досудового розслідування, прокуратури чи суду. Стаття 1207 ЦК встановлює субсидіарну відповідальність держави за компенсацію шкоди потерпілому від кримінального правопорушення, якщо винна особа не встановлена або неплатоспроможна. Стаття 1191 ЦК закріплює право держави на регресну вимогу до винної особи після компенсації шкоди, але лише за умови наявності обвинувального вироку.

Водночас ст. 1190 ЦК встановлює загальне правило про солідарну відповідальність осіб, які спільними діями чи бездіяльністю завдали шкоди. Саме ця норма на пер-

ший погляд могла б створювати уявлення про можливість солідарної відповідальності держави та обвинуваченого у випадку спільного завдання шкоди посадовою особою державного органу та приватною особою.

Позиція ККС та науковий консенсус. ККС в ухвалі від 28.08.2025 року займає категоричну позицію щодо неможливості солідарної відповідальності держави та обвинуваченого. Таку позицію підтримують практично всі науковці, які надали висновки на запит Верховного Суду, за винятком однієї особи, яка вважає можливим покладення солідарної відповідальності, особливо у провадженнях *in absentia*.

Так один провідний фахівець у галузі кримінального процесу обґрунтовує неможливість солідарної відповідальності через спеціальний характер норм про державну відповідальність. Норми ст. 1173, 1176, 1207 ЦК мають спеціальний характер і виключають застосування загальної моделі солідарної відповідальності. Держава компенсує шкоду самостійно та в повному обсязі, а далі застосовує регрес до винної особи, що замінює солідарність послідовним механізмом відповідальності.

Інший науковець підкреслює, що виходячи з логіки неприпустимості притягнення держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні, солідарна відповідальність на безпосереднього заподіювача шкоди та державу покладена бути не може. Згідно з ч. 2 ст. 14 ЦК, особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї, тому зазначену шкоду відшкодовує виключно держава, яка може пред'явити регресний позов до особи, що безпосередньо її заподіяла.

Доктринальна позиція ВП ВС. ВП ВС сформулювала принципи висновки щодо природи державної відповідальності, які виключають можливість її солідарного характеру. У постанові від 3.07.2019 р. у справі № 752/17832/14-ц ВП ВС підкреслила, що відповідальність держави перед потерпілим має самостійний, первинний характер і не може ототожнюватися із солідарною відповідальністю з винною фізичною особою.

Особливого значення набуває постанова ВП ВС від 9.11.2022 р. у справі № 372/1652/18, де суд констатував відсутність підстав для солідарної відповідальності за відсутності доказів спільності намірів відповідачів. Верховний Суд уточнив, що спільність діяння має місце лише у випадку його неподільності між кількома особами або неможливості встановити, чия саме дія спричинила шкоду. Практично неможливо уявити ситуацію, коли держава та обвинувачений були б «об'єднані спільними намірами» у завданні шкоди потерпілому.

Цивілістична аргументація проти солідарності. Представники цивілістичної науки наводять переконливі аргументи про відсутність нормативних підстав для покладення спільної відповідальності на суб'єктів публічного права та посадових осіб. Спеціальний делікт, закріплений у ст. 1174 ЦК, безальтернативно визначає можливих боржників, до яких посадові та службові особи не належать. Відсутність множинності боржників в одному делікті зобов'язанні виключає можливість застосування ст. 541 ЦК про солідарні зобов'язання та ч. 1 ст. 1190 ЦК про солідарну відповідальність за спільні дії.

Системні аргументи проти солідарної конструкції. Системний аналіз цивільного законодавства та судової практики дозволяє виокремити три фундаментальні аргументи проти можливості солідарної відповідальності держави та обвинуваченого. По-перше, держава виступає гарантом компенсації у визначених законом випадках, що передбачає її первинну та виключну відповідальність. По-друге, регрес до винної особи відбувається після компенсації шкоди, а не одночасно з нею, що виключає солідарний характер зобов'язання. По-третє, положення ст. 1190 ЦК застосовуються лише за наявності доказів спільності наміру та неподільності діяння між приват-

ними особами, але не поширюються на державу, відповідальність якої врегульована спеціальними нормами.

Показовою у наведеному контексті є модель Westfall Act (США): держава субститує службовця як єдиного відповідача, що конструкційно унеможливує солідарність між державою та фізичною особою; питання регресу відокремлюється і вирішується після компенсації [41].

Судова практика Верховного суду Канади також підтверджує автономність цивільних інструментів захисту прав проти держави – незалежно від кримінального провадження [42] [43]. У зазначених рішеннях підкреслено, що вимоги про хартіїне [44] чи деліктне відшкодування шкоди державою можуть розглядатися й вирішуватися у межах окремого цивільного провадження, а не як продовження або складова кримінального провадження. Цей підхід не передбачає "солідарності" чи процесуальної єдності з інтересами обвинуваченого, а, навпаки, утверджує самостійність відповідальності держави за порушення прав, що структурно співзвучно з окресленими вище підходами.

В Австралії відшкодування у кримінальній справі адресоване підсудному [45], тоді як деліктна відповідальність держави реалізується окремо [46]. Отже, спроби конструювати солідарний обов'язок «держава – обвинувачений» суперечать як спеціальним нормам українського права, так і загальним засадам порівняльного права.

Альтернативна позиція та її критичний аналіз. Незважаючи на загальний науковий консенсус, існує альтернативна позиція, згідно з якою солідарна відповідальність обвинуваченої особи і держави є можливою відповідно до чинного законодавства. Особливої актуальності така можливість нібито набуває у провадженнях *in absentia*. Однак, на нашу думку, ця позиція не враховує спеціального характеру норм про державну відповідальність та конституційних засад, які виключають розподіл відповідальності між державою та приватними особами.

Доктринальні висновки. Таким чином відповідь на п'яте питання є категорично негативною: солідарна відповідальність між державою та обвинуваченим у кримінальному провадженні неможлива. Українська правова система чітко розмежує солідарність між приватними особами (ст. 1190 ЦК) та державну відповідальність з регресом (ст. 1191 ЦК). Це розмежування забезпечує правову визначеність і гарантує потерпілому отримання компенсації навіть у випадках неплатоспроможності винного, водночас зберігаючи цілісність конституційної концепції державної відповідальності.

Тому спроби конструювання солідарної відповідальності держави та обвинуваченого суперечать як спеціальному характеру норм про відповідальність держави, так і фундаментальним принципам конституційного права, згідно з якими держава несе первинну та виключну відповідальність за дії своїх агентів при здійсненні ними владних повноважень.

Розділ XI. Висновки. Проведене комплексне дослідження проблеми розмежування юрисдикцій та визначення належного суб'єкта цивільно-правової відповідальності в кримінальних провадженнях дозволяє сформулювати систему взаємопов'язаних доктринальних висновків, що створюють цілісну концепцію правового регулювання досліджуваних відносин.

Фундаментальною засадою кримінально-процесуального права є принцип автономності процесуальних статусів учасників провадження. Системний аналіз положень ст. 42, 62, 128, 348 ч. 2 та 393 ч. 1 КПК України переконливо свідчить, що обвинувачений не набуває процесуального статусу цивільного відповідача навіть у разі пред'явлення до нього цивільного позову. Такий статус належить виключно окремій фізичній чи юридичній особі, яка за законом несе цивільну відповідальність за заподіяну шкоду і до якої пред'явлено позов у порядку, передбаченому КПК України.

Ця концептуальна основа процесуальної автономії створює передумови для розуміння більш складної проблеми участі держави у кримінальному провадженні. Дослідження багатовимірної природи держави у правовій системі України – від конституційно-правового через цивільно-правовий до кримінально-процесуального вимірів – дозволяє констатувати, що держава не може виступати цивільним відповідачем у кримінальному провадженні. Її відповідальність за ст. 1174 ЦК України реалізується винятково у цивільно-правовій площині, що відображає свідому законодавчу політику розмежування публічно-правових функцій держави у сфері кримінальної юстиції та приватноправових механізмів її відповідальності.

Логічним продовженням цієї доктринальної лінії є принцип розмежування відповідальності держави та створених нею юридичних осіб. У межах кримінального провадження неправомірним є покладення обов'язку відшкодування шкоди, завданої посадовою особою державного органу, на юридичну особу, створену державою чи територіальною громадою. Такий підхід суперечить ч. 2 ст. 176 ЦК України та фундаментальним принципам деліктної відповідальності, оскільки призводить би до штучного отождолення держави як носія публічної влади з підпорядкованими їй юридичними особами. Держава виступає самостійним і виключним суб'єктом відповідальності за дії своїх посадових осіб у кримінальному процесі, тоді як юридичні особи, створені нею, зберігають окрему правособ'єктність та власний обсяг зобов'язань.

Водночас важливо усвідомлювати, що державна відповідальність не має абсолютного характеру і підпорядковується принципу винятковості. Не у всіх випадках держава, Автономна Республіка Крим чи органи місцевого самоврядування несуть обов'язок компенсації шкоди, завданої їхніми посадовими або службовими особами. Відшкодування можливе лише у випадках, прямо передбачених спеціальними нормами закону (ст. 1176, 1207 ЦК України), тоді як в інших ситуаціях застосовуються загальні засади деліктної відповідальності. Механізм державної компенсації має виключний і субсидіарний характер та не може розглядатися як універсальний засіб відшкодування будь-якої шкоди. Інститут регресу, закріплений у ст. 1191 ЦК України, забезпечує збереження принципу справедливості та індивідуальної відповідальності правопорушника, що надає відповідальності держави за кримінальні правопорушення комплексного характеру, поєднуючи безвинну

компенсацію у чітко визначених законом випадках із можливістю подальшого стягнення збитків з безпосередньо винних осіб.

Завершальним елементом цієї доктринальної системи є категоричне заперечення можливості солідарної відповідальності між державою та обвинуваченим у кримінальному провадженні. Така конструкція неможлива з кількох фундаментальних причин: держава виступає гарантом компенсації у визначених законом випадках, що передбачає її первинну відповідальність; регрес до винної особи відбувається після компенсації шкоди, а не одночасно з нею, що виключає солідарний характер зобов'язання; положення статті 1190 ЦК України застосовуються лише за наявності доказів спільності наміру та неповідальності діяння між приватними особами, але не поширюються на державу, відповідальність якої врегульована спеціальними нормами. Українська правова система чітко розмежовує солідарність між приватними особами та державну відповідальність з регресом, що забезпечує правову визначеність і гарантує потерпілому отримання компенсації навіть у випадках неплатоспроможності винного.

Синтез порівняльних моделей підтверджує чотири ключові аксіоми нашої доктринальної рамки: **(а)** автономність процесуальних статусів у кримінальному провадженні; **(б)** розмежування юрисдикцій і суб'єктів відповідальності (окреме цивільний/адміністративне судове провадження для вимог до держави); **(в)** спеціальний, винятковий характер державної відповідальності із механізмом регресу; **(г)** недопустимість солідарної конструкції «держава – обвинувачений». Застосування цих засад гарантує і ефективний захист прав потерпілих, і внутрішню узгодженість публічно- та приватноправових режимів у кримінальному процесі України.

Таким чином, сформована система доктринальних висновків створює цілісну концепцію правового регулювання відносин відповідальності у кримінальному процесі, яка базується на принципах процесуальної автономії, розмежування юрисдикцій, винятковості державної відповідальності та неприпустимості механічного змішування різних правових режимів. Ця концепція покликана забезпечити баланс між ефективним захистом прав потерпілих та збереженням внутрішньої узгодженості правової системи, створюючи надійне теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку як судової практики, так і законодавчого регулювання у досліджуваній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ухвала колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 28.08.2025 у справі № 754/1519/22// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129836293>.
2. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 24.09.2025 у справі № 754/1519/22// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130552496>.
3. Науковий висновок члена Науковій-консультативної ради Верховного Суду д.ю.н., професора Олександра ДРОЗДОВА. 2025. 30 с.
4. Абламський С.Є. Представник цивільного позивача та відповідача в кримінальному провадженні: питання балансу забезпечення прав. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 540-551.
5. Сорока С., Римарчук Г. Цивільний відповідач у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : *Юридичні науки*. 2018. № 894. С. 148-153.
6. Сорока С., Римарчук Г. Цивільний відповідач у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : *Юридичні науки*. 2018. № 894. С. 148-153.
7. Коваленко Л. Цивільний позивач та цивільний відповідач як суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 36. Тому 2. 2016. С. 138-141.
8. Циганюк Ю. Цивільний позов у кримінальному процесі України та країн континентальної правової системи: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008.
9. Татарин І. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 223 с.
10. Стебелев А. Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 204 с.
11. Кравченко Н. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 263 с.
12. Коваленко А. Повноваження прокурора щодо пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 230 с.
13. Куліцька С. Зобов'язання відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної судом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 321 с.
14. Ухвала колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 13.03.2025 у справі № 754/1519/22// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125948317>.

15. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 3.12.2024 у справі № 761/18548/18// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123841564>.
16. Ухвала Об'єднаної палати ККС ВС від 23.05.2025 у справі № 754/1519/22// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127604982>.
17. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 13.02.2019 у справі № 130/1001/17// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79957847/>.
18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.01.2025 у справі № 335/6977/22// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125162574>.
19. Окрема думка (спільна) суддів Великої Палати Верховного Суду Кишакевича Л.Ю., Короля В.В., Шевцової Н.В. на постанову Великої Палати Верховного Суду від 22 січня 2025 року (справа № 335/6977/22, провадження № 14-87цс24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125228529>.
20. Постанова Великої Палати ВС від 27.11.2019 у справі № 242/4741/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125162574>.
21. Окрема думка судді Верховного Суду у справі № 754/1519/22 (провадження № 51-28км25), ухвала Об'єднаної палати ККС ВС від 23.05.2025 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125948317/>.
22. Європейський суд з прав людини. Шморгунов та інші проти України (Shmorgunov and Others v. Ukraine). Рішення від 21.01.2021, заява № 15367/14 (та ін.).
23. Spain. Ley de Enjuiciamiento Criminal (Royal Decree of 14 September 1882), BOE núm. 260, 17 September 1882, BOE-A-1882-6036 (consolidated text). Art. 109-116 Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1882-6036>.
24. Spain. Código Penal (Organic Law 10/1995, of 23 November), BOE núm. 281, 24 November 1995, BOE-A-1995-25444 (consolidated text), Art. 121. Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444>.
25. Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000. S 130. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/6/section/130>.
26. United Kingdom. Crown Proceedings Act 1947: 10 & 11 Geo 6 c. 44. Legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/10-11/44/>.
27. Deutschland. Strafprozessordnung (StPO). §§ 403–406 (Adhäsionsverfahren). Gesetze im Internet (BMJ). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/_403.html/.
28. Deutschland. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). § 839 „Haftung bei Amtspflichtverletzung“. Gesetze im Internet (BMJ). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_839.html.
29. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13 серпня 2025 року у справі № 521/8236/23 (провадження № 61-638св25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129553851?fbclid=IwY2xjawNHx4NleHRuA2FibQlXMAbicmkETAxQW9qcUVQeE9IU29ZMTBxAR4B-zJNEOmUj_iJLO4ot-AnUp5eGmjQXiup2U15KGrSSH1j7rijQHq3iX8Zzg_aem_ZcGchhVxU77u4BH3vzIL7w#.
30. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Луценко та Вербицький проти України» (заяви № 12482/14 та 39800/14), 21 січня 2021 р. HUDOC № 001-207554. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207554>.
31. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Кадура та Смалій проти України» (заяви № 42753/14 та 43860/14), 21 січня 2021 р. HUDOC № 001-207520. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207520>.
32. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Дубовцев та інші проти України» (заява № 21429/14 та 9 інших), 21 січня 2021 р. HUDOC № 001-207420. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207420>.
33. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Воронцов та інші проти України» (заява № 58925/14 та 4 інші), 21 січня 2021 р. HUDOC № 001-207379. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207379>.
34. Kudła v. Poland [GC], № 30210/96, ECHR 2000-XI. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58920>.
35. Federal Tort Claims Act), 28 U.S.C. § 1346(b)(1). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/1346>.
36. Will v. Michigan Dept. of State Police, 491 U.S. 58 (1989). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/491/58/>.
37. Tribunal des conflits (France). Arrêt Blanco, 8 février 1873. Conseil d'État – Grandes décisions. URL: <https://www.conseil-etat.fr/ressources/decisions-contentieuses/les-grandes-decisions-du-conseil-d-etat/arret-blanco-tribunal-des-conflits-8-fevrier-1873>.
38. Конституція України. Науково-практичний коментар / [редкол.: Р. О. Стефанчук (співголова), О. В. Петришин (співголова), Ю. Г. Барабаш та ін. ; вступ. сл. В. Зеленського] ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука й О. В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України ; Конст. Суд України. – Харків : Право, 2024. – 1176 с.
39. Makaratzis v. Greece [GC], № 50385/99, ECHR 2004-XI. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67820/>.
40. United States Supreme Court. Monell v. Department of Social Services, 436 U.S. 658 (1978). Legal Information Institute (Cornell). URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/436/658>.
41. Закон про реформу відповідальності федеральних службовців та відшкодування деліктної шкоди 1988 року (Westfall Act), 28 U.S.C. § 2679. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/2679>.
42. Vancouver (City) v. Ward, 2010 SCC 27, 2 S.C.R. 28. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/7868/index.do>.
43. Henry v. British Columbia (Attorney General), 2015 SCC 24, 2 S.C.R. 214. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/15329/index.do>.
44. Canadian Charter of Rights and Freedoms, Part I of the Constitution Act, 1982, being Schedule B to the Canada Act 1982 (UK), 1982, c. 11. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/Const/page-15.html>.
45. Commonwealth of Australia. Crimes Act 1914 (Cth). s. 21B (Reparation orders). Federal Register of Legislation. URL: <https://www.legislation.gov.au/Series/C1901A00012>.
46. High Court of Australia. New South Wales v Ibbett 20062006 HCA 57; 229 CLR 638. AustLII. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/cases/cth/HCA/2006/57.html>

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.10.2025

Дата публікації: 29.10.2025